

JUURU KIHELKONNA PÜHAD ALLIKAD

Jüri Metssalu

<https://doi.org/10.7592/PS/27.metssalu>

TEESID: Artiklis antakse ülevaade Juuru kihelkonna pühadest allikatest ja neist kõnelevate arhiivipalade kogumiskontekstist. Ühtlasi asetatakse vastavad pärimusmotiivid laiemale seni tuntud taustale. Muuhulgas tutvustatakse allikakohtade hiie- ja ravipärimust, allikatele toodud ande, allikaolendeid, kristlikke motiive ja allikate tänapäevast seisundit. Käsitletakse Eesti pühade allikate koguarvu küsimust, allikakohtade dateerimise probleeme ja vaadeldakse pühasid allikaid maastikul, asustuspildis ja võimalikes hierarhiates. Analüüsitud on ka Juuru kihelkonna kõige mitmeplaanisemalt tuntud Ulmu ehk Örde allikast kõnelevat pärimust.

MÄRKSONAD: allikad, Juuru kihelkond, looduslikud pühapaigad, kohapärimus, maastik

2009. aastal toimusid ajaloolisel Lõuna-Harjumaal Juuru kihelkonnas Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse töörühma välitööd. Kevadest sügiseni väldanud uuringute käigus intervjueerisime eelnevalt läbi töötatud arhiiviteabe alusel külaelanikke ja otsisime

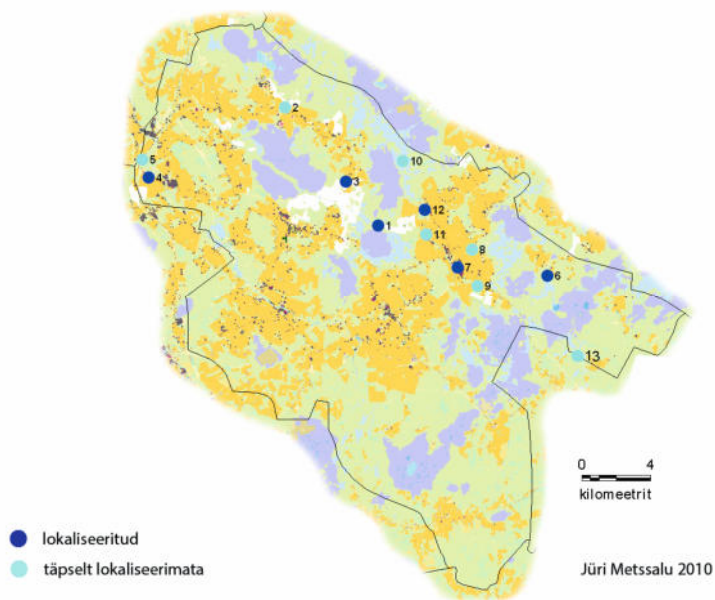
Artikli valmimist on toetanud riikliku programmi “Eesti keel ja kultuurimälu” projekt “Eesti kohapärimuse uurimine, publitseerimine ja andmebaasi arendamine” (EKKM14-311). Väärt nõu andsid Mall Hiimäe, Mari-Ann Rimmel ja Heiki Valk, arhiivitöös abistasid Pille Vahtmäe, Valdo Valper ja Tõnis Tärna. Jooniseid aitas teha Riina Juurik, Kuimetsa piirkonnas oli lahkesti toeks Elju Praats. Samuti olen tänulik kõigile uurijatele ja külaelanikele, kes on osalenud mu korraldatud välitöödel. Suur tänu ka mu perekonnale ja isale Jaan Metssalule, kes on alati olnud mu uurimistööde suursponsoriks.

maastikul seni kaardistamata pärimuspaiku. Nelja ja poole nädala jooksul ja 220 intervjuu käigus küsitlesime 287 inimest, tehes ca 330 tunni jagu helisalvestusi (vt lähemalt Metssalu 2009a, 2009b, 2013). Mahukate välitööde tulemusel saime senisest parema ülevaate ka piirkonna looduslikest pühapaikadest, mida on võimalik nüüd täpsemalt uurima hakata. Lähtudes 2010. aasta kevadel Soomes toimunud Läänemeremaade pühapaikade konverentsi temaatikast (vt Metssalu 2010), keskendusin kõigepealt Juuru kihelkonna pühadele allikatele, mida käisin 2010. aasta sügisel veel täiendavalt pildistamas ja kirjeldamas ning mille tundmaõppimiseks tegin veel mõned lühemad intervjuud.

Artiklis määratlen esmalt pühade allikate definitsiooni, annan ülevaate allikate arvust uurimispiirkonnas ning terves Eestis ja tutvustan Juuru kihelkonna pühadest allikatest kõnelevate arhiivipalade kogumiskonteksti. Arhiiviteadete analüüsis asetan vastavad pärimusmotiivid üleeestilisele taustale. Nii on võimalik hinnata Juuru allikapärimuse traditsioonilisust ning teisalt tunda ära mõningaid võimalikke tähendusi, mis ilma laiem kontekstita jääksid märkamata. Ühtlasi joonistuvad välja küsimused regionaalsetest iseärasustest.

Rahvaluuleteadete analüüsi juures tuginen peamiselt Toomas Tamla artiklile “Kultuslikud allikad Eestis” (Tamla 1985), Mall Hiemäe Eesti veekogupärimuse ülevaadetele (Hiemäe 2008a, 2008b) ning Mari-Ann Remmeli artiklile “Veekogud Eesti ja Soome kohapärimuses” (Rommel 2014), milles analüüsitakse Eesti ning Soome valikalade veekogudest kõnelevat pärimust¹. Võrdlusmaterjali leidmiseks kasutan ka Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kartoteeke ja kohapärimuse andmebaasi (Koobas, vt ka Rommel 2002). Lühemalt peatun allikakohtade tänasel seisundil nii füüsilises kui vaimses plaanis ja vaatlen mõningate Heiki Valgu sõnasutatud uurimisprobleemide alusel (Valk 2007) Juuru kihelkonna pühade allikate võrgustikku maastikumustri ja teiste muististe kontekstis. Artiklile on lisatud motiivide kaupa ka analüüsitud arhiivitekstid (1906–2004) tervikuna. Ulmu allika kui kihelkonna kõige tuntuma pärimuspaiga osas olen lisas toonud kuus sisu poolest üksteist täiendavat näidet.

¹ Eestist vaadeldakse Hanila, Karuse ja Martna kihelkonda Läänemaal, Otepää ja Nõo kihelkonda Tartumaal, Rõuge ja Vastseliina kihelkonda Võrumaal ning kogu Setumaad; Soomest analüüsitakse Laitila, Kerimäki ja Sortavala kihelkonda.

Joonis 1. Juuru kihelkonna pühade allikate levikukaart.

*1 – Ulmu ehk Õrde allikas; 2 – Jaluse Silmaauk; 3 – Mahtra
hiieallikas; 4 – Vatlaallikas; 5 – Rõa Piiriau; 6 – Kadja Terviseallikas;
7 – Kuimetsa Suursilma allikas; 8 – Kuimetsa Nunnade kaev;
9 – Kuimetsa Tooma talu allikas; 10 – Purimäe allikas; 11 – Oblu Laari
ohvriallikad; 12 – Tamsi Kärtõnu allikas; 13 – Põllika Iie allikas.*

Eesti looduslike pühapaiku (muuhulgas pühasid allikaid) on edaspidi vajalik kindlasti uurida ka kaasaegsemate meetoditega, lähenedes mõnele paremini säilinud maastikulisele kompleksile näiteks fenomenoloogilisest vaatest, või õppides tundma mõne tänase külaelaniku maastikutaju. Samas on Eesti looduslike pühapaikade uurimisseis üldiselt selline, et läbimata on ka elementaarne algandmete koondamise, süstematiseerimise ja kaardistamise faas. Et uurida looduslike pühakohti kui nähtust tervikuna, tuleb tunda suuremaid tekstikogumeid ja paikade võrgustikku, mille kaudu avaneb paremini ka üksikute kohtade tähendus. Siinses artiklis katsungi selles suunas liikuda.

DEFINITSIION JA STATISTIKA

Pühade allikatena käsitlen selliseid paiku, millel on arhiiviandmete, toponüümide või elava pärimuse järgi tervendav olemus. Samuti kuuluvad siia allikad, mille kohta on teada, et neisse on ande toodud või et nad on kunagi ohvriallikatena kaitse alla võetud. Pühadeks allikateks tuleb muidugi lugeda ka sellised, mida peetaksegi otsesõnu *pühaks*. Samuti on püha-paikadena vaadeldavad hiie/iie-nimelised allikakohad. Eeltoodud määratlus sobib hästi Eesti looduslike pühapaikade definitsiooniga (Arengukava 2008: 7) ning annab Juuru kihelkonna pühade allikate koguarvuks vähemalt 13. Sellele võib liita kolm raskesti lokaliseeritavat teadet (need võivad kirjeldada juba arvesse võetud kohti). Toomas Tamla ülevaates on Juuru kihelkonnast mainitud nelja püha allikat: Kadja Terviseallikas, Kuimetsa Suursilma allikas, Oblu ohvriallikad ja Põllika Iie allikas (Tamla 1985: 128). Seega on kihelkonna teadaolevate pühade allikate koguarv viimaste uuringute tulemusel kasvanud vähemalt kolm korda. Tamla artiklis, milles pole ilmselt kõiki ERA teateid kasutatud, on kogu Eesti pühade allikate esialgseks arvuks antud 416 (Tamla 1985: 123). Kui eeldada, et uute arhiivi- ja välitööde järel võib teadaolevate pühapaikade hulk terves Eestis samavõrd kasvada kui Juuru kihelkonnas, siis võib oletada, et Eesti pühade allikate koguarv on vähemalt 1000. Seda lubavad arvata ka Muhu kihelkonna välitööde tulemused, mille järgi kasvas sealsete teadaolevate pühade allikate hulk Tamla pakutud 6-lt 16-le ehk ca 2,7 korda.²

Informatsiooni säilivuse fragmentaarsust arvestades on tegelikult Eesti alal pühasid allikaid kasutuses olnud tõenäoliselt rohkemgi kui 1000. Gustav Vilbaste 1936. aasta ankeedi alusel on Eesti allikakohtade koguarv ca 3700–4000 (Vilbaste 1936: 167). Seega võis intensiivsema maa-paranduse eelsel ajal olla Eestis teadaolevate pühade allikate osatähtsus vähemalt neljandik kõigist allikatest.

Sellise oletusliku hinnangu juures on aga vaja meeles pidada, et pühade allikate traditsioon võib läänepoolses Eestis olla olnud Skandinaavia mõjul intensiivsem kui Lõuna-Eestis (Tamla 1985: 140–141) ning et Tamla töö ajal arhiivis võis hõlpsamini kättesaadava informatsiooni hulk piirkonniti varieeruda. Sestap tuleb eespool välja pakutud koguarvu võtta vägagi hüpoteetilisena. Samas peaks olema selge see, et nende Eesti

² Kirjavahetus Ahto Kaasikuga 26. ja 28. aprillil 2010.

allikate osatähtsus, mille kohta on olemas pühapaigapärimust, suureneb süstemaatiliste arhiivi- ja välitööde käigus märgatavalt.

Meie kasutuses oleva teabe fragmentaarsus paistab silma kihelkonda kui tervikut vaadates: Juuru kihelkonna pühade allikate levikukaardilt (Joonis 1) näeme, et Kuimetsa piirkonnast kihelkonna idaosas on pühaid allikaid kogumiskonteksti tõttu oluliselt rohkem teada kui tuumikualalt, kus leidub looduslikult samuti piisavalt allikakohti ning asustus on sama tihe ja vana. Kui kihelkonna idaosas asulaallikate järgi oletada, et kunagi on püha allikas olnud olemas igal muinaskülal, siis kasvaks kihelkonna pühade allikate arv veelgi. Nimelt on Juuru kihelkonnast Taani hindamisraamatu alusel teada 31 hilisrauaaegset küla (Johansen 1933; Mandel 1990).

Mõne püha allika puhul liituvad ravitraditsiooniga ka vaimukogemused (Vatlaallikas, Jaluse Silmaauk), samuti näiteks jutt peidetud varandusest või kirikukelladest (Ulmu ehk Õrde allikas). See tähelepanek kergitab küsimuse – ehk on vajalik pühade allikate hulka arvata ka nägemuspaigad, vaimudega, valguste jm ebatavaliste nähtuste ja peidetud varanduse või kirikukelladega kohad, mille puhul n-ö klassikaline pühapaigainfo (teated ravimisest, andide andmisest jne) puudub. Arvestades seda, et otsesemad pühapaigatunnused võivad olla informatsiooni kogumise hetkeks kadunud ja alles jäänud hilisemad või populaarsemad motiivid, võib selline lähenemine tulemusi anda. Niisuguse laiendatud pühapaigamääratluse (Arengukava 2008: 9) kontrollimiseks tuleks läbi töötada suurem hulk pühadest allikatest kõnelevaid rahvaluuleteateid ja jälgida, milline on eelnimetatud motiivide osakaal. Kui see on piisavalt suur, tuleks vaadata, kuidas vaid varanduse- ja vaimupärimusega allikad sobivad maastikul klassikaliste pühakohtade võrgustikku. Ühtlasi oleks vajalik selliseid ilma ravi- ja ohvipärimuseta paiku arheoloogiliselt uurida – vastavate leidude korral oleks ülaltoodud hüpotees kinnitatud. Samas säilib ka ilma füüsiliste tõenditeta võimalus, et varanduse-, kirikukella- ja vaimuallikaid on sarnaselt ravi- ja annikohtadega pühana tajutud. On selge, et selline oletus vajaks eraldi põhjalikku süvenemist nii arhiiviainesesse kui ka maastikku. Seepärast piirdun siin kitsamas mõttes pühakohtadega, mille motiivide ning asendi analüüs pakub samuti juba mõndagi märkimisväärset.

PÄRIMUSE KOGUMISKONTEKST

Juuru kihelkonna pühadest allikatest kõnelevate arhiivitekstide kogumislugu algab 1906. aastal kahe Hans Kanketeri teatega, mis on jõudnud Eesti Kirjanduse Seltsi arhiivi. Üks neist kõneleb Vatlaallikast Purila lähedal ja teine Piiri august Rõa külas. Vatlaallika puhul oli Kanketeri üleskirjutus kuni 2009. aastani ainuke selle paiga usundilisest olemusest kõnelev arhiivitekst. Kaks vanuselt järgnevat teadete rühma kuuluvad 1927. aastal loodud ERA kogusse. Esimese neist moodustavad kolm Rudolf Põldmäe ja kaks Richard Viidebaumi (Viidalepp) tudengipõlves korjatud teadet aastatest 1929 ja 1930. Teine ja arvukam rühm 24 tekstiga kuulub kohamuistendite kogumisvõistluse tulemuste hulka peamiselt aastast 1939 (vt nt Kindel 2002). Need seniste temaatiliste jäädvustuslünkade täitmiseks vahetult enne Teist maailmasõda kogutud kohajutud sisaldavad teavet kihelkonna seni täpselt või kaudsemalt lokaliseeritud 13 allikast 7 kohta. Seejuures jäävad viiel juhul õpilaste kirjanekud kuni 2004. aastani ainsateks vastavat paika mainivateks tekstideks. Kui siia lisada Kanketeri ainukordne kirjeldus Vatlaallikast, Põldmäe üleskirjutus Mahtra hiiekohast ja Viidebaumi teated Kadja ja Põllika allikatest, näeme, et enne Teist maailmasõda kirja pandud ja kuni uue sajandi alguseni ainsateks jäänud teadete osatähtsus on kokku ligi 70%. Järelikult võib veelkord tõdeda, et varasemad kirjanekud ERA-s on Eesti pühapaikade uurimisel esmaseks ja kõige olulisemaks teabeallikaks.

Samas juhin tähelepanu, et neid väärtuslikke teateid leidub tavaliselt ühe paiga kohta vaid üks-kaks ja meie teadmisi pühapaikade arvust ja levikust mõjutab otseselt see, kuhu esimesed rahvaluulekogujad varasemal ajal sattusid ja kui aktiivne oli kohamuistendite kogumisvõistlusel vastav kool või konkreetne õpilane ja kui suurt rõhku küsitlejad pühapaikade teemale panid.

Kogumiskonteksti mõju Juuru kihelkonna pühade allikate tervikpildile on eriti ilmne Kuimetsa piirkonna puhul, kust on ülejäänud kihelkonnaga võrreldes teateid pühade allikate kohta kõige tihedamalt. Seejuures on nelja sealse allika kohta usundilisi teateid kogutud vaid ühelt jutustajalt ehk Kuimetsa vanadekodus elanud ca 60-aastaselt Tõnu Ibramilt (nimetatud ka Iibram, Hiibram). Nii on ühe inimese teadmised mõjutanud pilti kihelkonna allikatest üsna tugevasti – just temalt kogutud tekstide kaudu tunneme Kuimetsa ümbruse pühade allikate võrgustikku sellises tiheduses (Joonis 1). Ka sisulises plaanis pakuvad Ibrami teated palju.

Et Tõnu Ibrami mõju meie teadmistele Juuru kihelkonna pühadest allikatest on sedavõrd suur, on enne edasist analüüsi vajalik vaadelda tema elulugu veidi lähemalt ja selgitada, kuivõrd traditsioonitruud on temalt üles kirjutatud lood üldiselt.

Kuimetsa kooli õpetaja ja koduloolase Elju Praatsi andmetel on Tõnu Ibram olnud mõisa moonakas ja elanud lida urgete (koopad Kuimetsa karstialal) lähedal metsas väikeses saunas koos Anne-nimelise naisega, kes oli inimesi arstinud. Tõnu ise oli aga tuntud selle poolest, et käis mööda külasid sigu kohitsemas ja väga oskuslikult hanesid tapmas. Ka teati rääkida, et loomult oli ta heasüdamlik inimene, kes aitas vallavaeseid. Vanaduses oli Tõnu ise vilets olnud ja ühe kogumisvõistlusel osalenud õpilase Valve Rohumaa õe Helve Heinola mälestuse järgi saatnud nende ema lapsi Tõnule aeg-ajalt süüa viima. Tõnu olnud neile kaugelt sugulane ja ilmselt selle kontakti kaudu käiski Valve Rohumaa Tallinna IV Progümnaasiumi õpilasena Tõnu Ibramit küsitlemas.

Arvestades seda, et Tõnu Ibram elanud koos saunanaise, kes “mudinud” inimesi ja kelle poole pöördutud näiteks kõhuvaluga, siis on võimalik, et ka Tõnu tundis pärimuslikke ravivõtteid, mille hulka võisid kuuluda teadmised allikate ravitoimetest. Seejuures oskas Tõnu Ibram ümbruskonna maastikust enam kõnelda ilmselt ka sellepärast, et ta liikus palju ringi.

Kui vaadata kõiki kohapärimuse andmebaasi Koobas kantud Tõnu Ibramilt kogutud 18 teksti (mitte ainult allikapärimust), siis folklorist Mall Hiemäe hinnangul on need tervikuna üldiselt traditsioonitruud.³ Ibram on 1937., 1938. ja 1939. aastal neljale õpilasele (Leevi Urke, Helju Urke, Valve Rohumaa, Armilde Heinaste) rääkinud lisaks allikatele ka Tõnuansu rahaaugust, lida urgetest, Kuimetsa Hiiekivist, Kadja ja Kuimetsa vahel rabas asuvast Hirmumäest, Naissaare mäest, Neitsiku mäest, Kuimetsa kloostrimõisast ja Kuimetsa jõest. Tekstide hulgas leidub ka kaks pikemat õpilaskirjandit, mille jaoks on ilmselt küll Ibramilt algainest saadud, kuid mida tuleks pigem lugeda laste loominguks. Need kaks teksti allikakohti ei maini. Kõige kriitilisem võiks Mall Hiemäe arvates olla Ibramilt saadud Suursilma allika teate suhtes, sest seal nimetatakse allikas elavat Kuimetsa jõe haldjat, kes üsna ebatüüpiliselt kaitseb ujujaid uppumast, mitte ei ohusta neid, nagu see on jõelendite puhul tavapärane. Nagu edaspidi näeme, leidub aga ka mujalt Eestist teateid, et allikatega ühenduses olevad olendid on olnud inimeste suhtes selgelt heatahtlikud. Suursilma allika

³ Vestlus Mall Hiemäega 9. detsembril 2010.

kohta kirjapandu usaldusväärsust suurendab ka mehe isiklik kogemus: teda saadeti sinna kord poisikesepõlves tervisemuda tooma.

Seega võime öelda, et Tõnu Ibrami Teise maailmasõja eelsed teated sobivad üldisesse pärimuse konteksti ja me võime need edasises analüüsis arvesse võtta.

Pärast sõda on Juuru kihelkonna allikateateid arhiivi jõudnud esmalt 1958. aastal, mil Juuru Keskkooli V–VII klassi kirjandusringi liikmed on kogunud neli teksti Ulmu ehk Õrde allikast, mis oli ka sõjaeelsel ajal kõige sagedamini mainitud pärimuslik allikas kihelkonnas. 1961. aastal on Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogusse jõudnud neli rahvajuttu samast paigast. 1987. aastal, mil toimus Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna suurekspeditsioon (vt Tamm 2002: 237), on märgatav Ulmu ehk Õrde allikast kõnelevate teadete arvu plahvatuslik kasv. 21-st tollal üles kirjutatud püha allikat mainivast tekstist 19-s kõneldakse just sellest kohast. Säärase pildi taga võib oletada nii kirjanduse ja koolihariduse mõju, küsitlajapoolse eelistuse tõttu toimunud kuhjumist, kogumistöö intensiivsuse kajastust või ka paiga traditsioonilist tähtsust.

Ülejäanud hilisema aja teated on iseloomult napid ja väheinformatiivsed ning pärinevad Muinsuskaitseameti arhiivist (1), Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteegist (2) ning 1965. aastal koostatud raamatust “Kultuurimälestiste ja looduse kaitsest Rapla rajoonis” (2) (Kultuurimälestiste... 1965: 46–47).

ULMU ALLIKAS KUI KIHELKONNA PÄRIMUSERIKKAIM PAIK

Kõige mitmeplaanilisemalt ja arvukamalt on Juuru kihelkonna allikatest mainitud Ulmu ehk Õrde allikat Mahtra rabas Atla jõe lähedal. Sellest paigast kõnelevate arhiivitekstide koguarv on praeguse seisuga 36. Neist 24 annab sealseks toponüümiks Õrde/Hõrde/Õrte ja 9 Ulmu. Ühes tekstis tuuakse mõlemad nimed paralleelselt; ühes öeldakse, et Õrde allikat tuntakse ka Hulmu allika nime all, sest ta asub Hulmu mäe juures; ühes nimetatakse allikat nimega Õrde, ning mäe, mille kaldal ta asub, nimega Ulmu. Kolmes lühikeses tekstis mainitakse mitut allikat. Samas on täheleandav, et enamikul juhtudest (8-l juhul 9-st) on toponüüm Ulmu üles kirjutatud rabamassiivist läänes asuvatest küladest (Mahtra, Atla, Juuru, Orguse). Vaid ühel juhul (RKM II 403, 261 (6)) on see kogutud ida poolt, Toomja külast. Seejuures on küsitlaja kõigepealt nimetanud toponüümi, mis ilmselt kirjanduse mõjul on intervjuu ajaks aastal 1987 tuntud ka

Foto 1. Ulmu allikas (J. Metssalu, 2010).

piirkonnas, kus varasemal ajal teati paika traditsiooniliselt vaid Õrde nime all. Kõik enne Teist maailmasõda üles kirjutatud ainult Õrde toponüümi sisaldavad teated ongi pärit rabast ida poolt Vaopere, Kuimetsa ja Kaomäe külast.

Nii asukohaandmete kui allika füüsilise kirjelduse poolest kõige informatiivsem on aga Kuimetsa algkooli õpilase Helju Urke 1939. aasta ülestähendus (vt lisas teksti nr 2), milles on erinevalt teistest sõjaeelsetest tekstidest ära toodud mõlemad paralleeltoponüümid. Selle põhjal võib öelda, et Ulmu ja Õrde allikas on üks ja sama koht. Teates seisab, et paik asub Juuru ja Kuimetsa valla piiril. Sama kinnitab Ulmu-toponüümi

kasutades ka mu enese Mahtra vanaisa Ilmar Volrat⁴, kes on maastikuga hästi tuttav, ja ütleb, et Ulmu allikas on jõeäärsetest allikatest kõige suurem ning asub valdade piirikraavi ja Väikese Ulmu mäe juures. Et kohanimed tähistavad sama paika, kinnitab ka pärimuse sisuline sarnasus. Seejuures jääb üksikute tekstide põhjal muidugi avatuks ka võimalus, et tähenduslikuna on tajutud suuremat kompleksi, kuhu kuulub mitu Atla jõe ääres lähestikku paiknevat allikat ning Suur ja Väike Ulmu mägi. Et ka meie perepärimuses on alati kõneldud Ulmu allikast, kasutan edaspidi lihtsuse huvides vaid seda toponüümi.

Kõige sagedamini (30 tekstis) kõneldakse, et Ulmu allikas pole kunagi ära kuivanud. Kui kõige suurema põuaga lõppes ümbruskonna kaevudes joogivesi, siis käidi seda Ulmu allikal toomas. Mõnes variandis on märgitud, et vesi lõppes sõja või katku ajal. Üsna tihti rõhutatakse, et veeviijad käinud allikal kauge maa tagant – vett toodud 7 või 15 vallast või kihelkonnast, kõikidest küladest, ilmatu kaugelt, 200–250 km kauguselt. On mainitud pikki, ühe teksti järgi mõnesajast hobusest koosnevaid vee-tooajate järjekordi, pakkteed või vankrirada, mis allika juurde viis.

Sarnaselt on põuaaegsete elupäästjatena iseloomustatud teatud allikaid ka mujal. Näiteks Kolga-Jaani kihelkonnas on 1939. aastal öeldud, et allikas Raba talu heinamaal on andnud tervele kihelkonnale vee. Samuti on 1985. aastal räägitud Koeru kihelkonna Norra allikatest, millest suure põua ajal vett toodi (Hiemäe 2008b: 427–428). Sellisteks näideteks on veel Kose kihelkonnas Kata allikas (ERA II 224, 406 (2)), Karuse Härja allikas (ERA II 229, 68/9 (77)), Paistu Missimäta (ERA II 237, 423/4 (75)), Kuusalu Kimpalu allikas (RKM II 233, 575/6 (16)), Järva-Madise Ageri Suurallikas (RKM II 194, 29/30 (4)) ja Urvaste Järvere Mäeküla Kuninga kaev (EKLA, f 199, m 30: l, l 38). Ka teiste piirkondade puhul on seejuures rõhutatud veepuuduse ulatust: kõik küla kaevud olid kuivad; kõik inimesed vedasid sellest allikast vett; kogu vald käis vett viimas; käidi 30 versta kauguselt. Setumaal teatakse, et kui tuleb tohutu põud, siis saab vett vaid Mõla, Irboska ja Pihkva (kristlikult) pühadest lätetest (Hiemäe 2008b: 428).

Põuamotiividega ühenduses on kõneldud Ulmu allika mõõtmatust sügavusest. On öeldud, et Ulmu allikas on põhjatu või ka mitusada meetrit sügav, ühe õpilasteksti järgi alanenud 7-aastase põuaga allikavesi koguni 7 km sügavusele (ERA II 224, 549/53 (1)). Samuti on räägitud, et pandud *kõik kõi*ed kokku ja püütud kõite otsa seotud kiviga Ulmu allika sügavust mõõta,

⁴ Intervjuu Ilmar Volratiga 15. veebruaril 2011 (JM).

Foto 2. Ulmu allikas. Kaldal on Björn Piibur (J. Metssalu, 2013).

aga põhja pole kätte saadud (RKM II 403, 166 (14)). Mujalgi Eestis on populaarsed jutud, mille järgi pandud mõõtmiseks kokku kõik küla, valla või kihelkonna köied või latid ning otsa pada või kivi, kuid põhja pole ikka kätte saadud. Mitmel pool on ka öeldud, et mõõtmise lõpuks tõmmatud köite otsas olevas pajas veest välja verine härja- või oinapea (vt nt Hiiemäe 2008b: 430), mida Ulmu tekstide järgi pole juhtunud. Küll aga on tihti kõneldud motiivist, mis on ülejäänud Eesti kontekstis haruldane. Nimelt viivat Ulmu allika sügavusse trepp või redel, mida mööda põua ajal käidi vett toomas. Nimetatud on tammepuust või rauast treppi; õrsi, mille järgi saanud allikas nimeks Örde; raudpulki; suurt redelit; väga kitsast käiku, mida mööda mahub korraga liikuma üks inimene. Räägitud on, kuidas põua ajal üle kihelkonna kokku tulnud inimesed treppi ööd ja päevad ehtasid. Tollal ehitatud trepp olevat sammaldunud, aga allikavees säilinud. Veel 1987. aasta teadetes kõneldakse allikasse viivast redelist kui tegelikkusest: *See pidi ikka tõsi olema, ei ole paljas jutt* (RKM II 402, 481 (28)); *Mo ema oli näinud seda redelit* (RKM II 402, 481 (28)). Teisal aga väljendatakse selgelt, et redeli olemasolu ei usuta: *Soo sees, kes seda raudtreppi jõudis sinna*

Foto 3. Keskkonnaiühenduse Ulmulised liikmed Kristi Kauponen ja Terje Kaur Ulmu allikat puhastamas (J. Metssalu, 2015).

vedada (RKM II 401, 491/2 (11)). Ulmu allikasse viiva trepi või redeli motiiv on 23 üleskirjutusega populaarsuselt teisel kohal – veevõtumotiivi (30) järel ja põhjatu sügavuse motiivi (20) ees.

Kaudse, ent võib-olla isegi mitte väheolulise sarnasuse kõrval regilauludest tuntud hõbedase õrre ja raudpulkadega õnnestus mul leida Ulmu allikasügavusse viivale trepile mujalt vaid üks paralleel, mis esineb rahvajuttudes Nabala Anne hauast. Siinkohal tuleb aga kõigepealt mainida Ulmu allika populaarsuselt 16 teatega neljandale kohale jäävat motiivi, mille järgi läks ema põua ajal lapsele mööda treppi allikasügavusse vett tooma ja kui ta tagasi üles jõudis, oli laps allika kaldal janusse surnud. On nimetatud ka mitut last; ühe teksti järgi ootab laps kodus; ühe teate kohaselt maeti ta allika lähedale. Mall Hiemäe (2008b: 427) on kirjutanud, et tegemist on katkumuistendi edasiarendusega. Täpsema paralleeli leiame Jakob Hurda kogu Jüri kihelkonna tekstist (H IV 9, 272/3 (2)), mille järgi olid kord põua ajal kõik Nabala kaevud kuivad ja vett veeti Tõdva jõest, mis varsti samuti

ära kuivas. Seejärel tehtud jões üks allikakoht sügavamaks ja saadud sealt vett. Kord tulnud üks naine oma tütre Annega vett otsima. Ema jätnud tütre augu kaldale ja läinud ise mööda treppi alla vee järele. Tal olnud eneselgi suur janu, mistõttu hakanud ta kõigepealt ise jooma. Janu täis saanud, ammutanud ka tütre jaoks. Allikast välja jõudes leidis ta tütre surnuna. Paika nimetatakse sellepärast Anne hauaks⁵.

Viies Ulmu allika motiivikogum (kokku 9 teksti) kõneleb allikasse peidetud Juuru kiriku kellast/kelladest või ka lihtsalt kellast, mida helistati veevõtmisel. Kellad peidetud kas *Põhjasõja* (RKM II 401, 318 (2)) või *türkide sõja* (RKM I 2, 781 (11)) ajal või võetud kell põua ajal kasutusele allika põhjast veevõtmisel ülevalolijatele märguandmiseks. Allikasse jäänud kirikukellad tõusevad ühe teksti kohaselt jaaniööl vee peale ja helisevad (RKM II 401, 318 (2)), teise järgi on aga selgetel öödel kell ja trepp vees näha (RKM I 2, 763 (3)). Ühes sõjaeelses õpilastöös (nr 3) kirjutatakse nii kellade kuminast allikas kui ka võimalusest kellad kahe kaksiku musta härja abil kätte saada. Usk veekogudesse vajunud või peidetud kirikukelladest on laialt levinud. Mall Hiimäe (2008b: 430) osutab, et kirikukelli on arvatud peituvat näiteks Kuusalu, Türi, Pilistvere, Ambla, Järva-Jaani, Järva-Madise, Mihkli, Lääne-Nigula, Valjala, Helme, Võnnu ja Karula kiriku lähistel asuvates allikates. Siia võib lisada veel ka allikakohad, millest on juttu Halliste, Karuse, Martna, Jüri, Helme, Rõuge ja Koeru kihelkonna tekstides. Kellade jaaniöine kumisemine ja võimalus need kindlat tüüpi härgade abil kätte saada on samuti tüüpilised ning levinud motiivid nii veekogude kui ka teiste pärimuspaikade puhul. Samamoodi kuulub laialtlevinud stereotüüpide hulka Ulmu allika tekstide seas vaid ühel juhul esinev jutt peidetud varandusest ja selle kättesaamistingimustest ning samuti ainukordne allikasse vajunud linna motiiv.

Olenemata tüüpilisusest näitab eeltoodud motiivide hulk ja ka teadete järjepidev arvukus, et Ulmu allikas on olnud ümbruskonna elanike seas laiemalt tuntud ja tähenduslik paik. Selgemalt usundilise olemusega tekste on Ulmu allika kohta üles kirjutatud aga napilt. Võib-olla on tegemist usundiliste tähenduste taandumisega elujõulisemate ning ka üleskirjutajatele imponeerivamate jututüüpide ees. Mari-Ann Remmel (2001a: 31–32) ongi rõhutanud stereotüüpsete motiivide elujõulisust ja kohanemisvõimet. Rändmuistendite tagant ja vahelt kumavad aga ka üksikud lühikesed teated, mille alusel võime kõnelda Ulmu kompleksist kui pühapaigast.

⁵ Vt arhiivitekste ja käsitlust Remmel 2017: 484–485.

PÜHAPAIGAPÄRIMUS

1929. aastal on 75-aastane Mari Klandorf Kuimetsas rääkinud Rudolf Põldmäele, et Tamsi külas *hiiekaskede ligidal asuvad örte-allikad* (nr 1). On väga tõenäoline, et juttu on Ulmu allika ümbruses tänagi kasvavatest kaskedest. Ühtlasi on tegu kõige vanema sellest paigast kõneleva teatega. Põldmäele iseloomulikult on üleskirjutus täpne. Ka sisu poolest sobib see laiemasse konteksti – hiiepaigad ja allikad kuuluvad Põhja- ja Lääne-Eestis tihti kokku (Hiiemäe 2008b: 431). Samas pole uurimisseisu tõttu olemas täpsemat ülevaadet, kui suure osa moodustavad kõigist pühadest allikatest hiie-nimelised või hiieks kutsutud alal või selle vahetus läheduses paiknevad allikad. Juuru kihelkonnas on praeguste uurimistulemuste juures selliseid paiku kindlamalt kolm: Ulmu kõrval tunneme Mahtra Hiiekopli asuvat Hiieallikat ning tänu Richard Viidebaumi ainukordsele üleskirjutusele teame, et Põllika külas keset sood vastu kihelkondade piiri on asunud Iie allikas, mida pole seni õnnestunud kindlalt lokaliseerida. Sisu tõttu täiesti lokaliseerimatu on 1987. aastal üles kirjutatud teade Hiie allikast *Juuru kantis* (RKM II 403, 196 (1)). Seda, et haigusi raviv Kadja Terviseallikas paikneb samuti kunagises hiie-nimelises kohas, võib oletada Hiiepaguse ehk Hiie talu järgi. Terviseallikas asub Allika taluaseme juures rabasaare külje all, sügavamal raba sees paikneb aga saar taluga, mille nimekuju

Foto 4. Ulmu allikas ja hiiekased talvel (J. Metssalu, 2017).

on verstakaardil *Ietagussa* (EAA.854.4.27a). Seega asub nimetatud talu külatuumikust vaadates hiiekoha taga. Hiietaguse talu on olemas ka näiteks Mahtra-Suurkülas, kus hiiekoht jääb samuti Hiietaguse talu ja muistse külatuumiku vahele. Kadja külas on allika hiie-toponüüm ilmselt ununenud, samas on aga allika raviv funktsioon elujõuliselt säilinud. Hiie-nimetuse hajuvusest selles külas annavad tunnistust ka 2004. aasta intervjuud – tänased külaelanikud on hiiekohaks oletamisi pidanud praegu Hiie nime kandvat taluaset ning ka paika veel kaugemal rabas.

Hiie-temaatika juures pakuvad veel huvi kaks mõnevõrra hüpoteetilist aspekti. Esimene neist on pühade allikate ja karstinähtuste suhe. Kuimetas asuvad sarnaselt Ulmu allikale arvukates arhiivitekstides kirjeldatud Iida urked – koht, kus voolab maa-alustesse koobastesse Iida oja. Seda Eesti kõige ulatuslikumat karstikoobastikku on nimetatud ka *Iie urked* (ERA II 24, 308 (18)). On usutud, et seal elavad *Iida-nimelesed loomad*, keda inimesed kardavad (Remmel 1998: 20). Ka on urgetes nähtud *tonta ja vaimusi* (EKS 37, 31 (9)). Samuti olevat sinna vajunud Iida või Hiida linn (RKM II 45, 435 (1); ERA II 223, 577/8 (2); EKLA, f 199, m 46, l 27 (a)), mis võivad üles tõusta ja mille tulesid on mõisa öövaht kord uusaastaööl metsa kohal hiilgamas näinud. 2010. aasta Jüri kihelkonna välitöödel käisin Paekna külas Iida-nimelise talu juures, mille lähedal tuleb sealne karstijõgi maapinnale. Kuimetsa puhul ilmub Iida oja ühe rahvajutu järgi maa alt välja Tamsi külas Kärtõnu talu juures asuvas allikas (nr 22). Ühtlasi teab mu vanaisa, et kord ilmunud Iida urgetes maa-alust jõge mööda teele läinud hani Ulmu allikas nähtavale.⁶ Hakkab aimduma, et paigad, kus veed maa alla kaovad või pärast salapärest peidetud teekonda taas maa peale ilmuvad, võivadki üldiselt olla pühad. Sellist oletust toetab ka Veikko Anttose (1992: 2527) arvamus, mille järgi kuuluvad allikad, õõnsused, augud ja avaused kui topograafilised anomaaliad *püha* esiajaloolisse mõistealasse. Ehk on siin taustaks ka laiem usk alumisse ilma ja maa-alustesse olenditesse, kellega on suheldud ja keda on hilisemal ajal hakatud pigem pelgama. Pühapaikadest kui avaustest teispoolsusesse on kirjutanud ka näiteks Anna-Leena Siikala (2004: 57). Mõningate pühapaikade olemuslikule ühendusele maa-aluse ilmaga ja selle ilma kaudu üksteisega võiksid osutada ka Ulmu allika ja Iida urgete ühine hiietoponüümika, maa alla vajunud linna motiiv ning pühadel öödel aset leidvad imelised ilmingud. Süstemaatilisem ja mahukam klassikalise pühapaigapärimuse ning peidetud varanduse ja kirikukellade ning maa

⁶ Intervjuu Ilmar Volratiga 15. veebruaril 2011 (JM).

Foto 5. Mahtra Hiie koppel Hiie allika ümbruses (J. Kadarik, 2009).

alla vajunud linna motiivide kohakeskne võrdlus võimaldaks siia suurema üldistusjõuga selgust tuua. Pühapaikade ja maa-aluste jõgede küsimuse avamiseks oleks oluline vaadelda ka laiemat rahvausu konteksti. Igal juhul tundub, et Kärntõnu allikat ja Ulmu pühakohta ning Iida urkeid on võidud tajuda omavahelises ühenduses nii füüsiliselt maa-aluse jõe kaudu kui ka usundilises plaanis.

Hiie-nimeliste kohtade puhul on oluline ka ühendus äikesega. Mari Klandorfi järgi olid *õrteallikate* juures hiiekased selleks, et *pikne ei teeks seal* ümbruses kurja (nr 1). Samamoodi on usutud Mahtras, kus Suurküla hiiekohast kõneldes öeldakse, et *sellepärast ongi Mahtras nii vähe pikse-õnnetusi, et igast küljest piiravad teda pühad hiied* (ERA II 225, 118/9 (3)). Otsene seos allika ja äikese vahel ilmneb Purimäe juures asuvat allikat mainivas õpilastöös, kus kirjutatakse, et *neiud, kes tahtnud omale ilusaid juukseid, käinud säält allikast omale pääle äikesevihma vett toomas ning pesnud siis selle veega* (ERA II 224, 537/8 (4)). Neis tekstides ilmneb

laiemalt tuntud usk mõningate looduslike pühapaikade ja ilmastiku vahelistesse seostesse (Remmel 1998: 31–36). Samas on levinud ka teadmine, et aikesevihm mõjub üleüldse tervisele hästi.

Toomas Tamla (1985: 124–125) ja Mari-Ann Remmel (2014: 125–126) on allikakohti vaadeldes eristanud muuhulgas sellised, mida on nimetatud pühadeks või mille nimes esineb *püha*. Tamla märgib oma artiklis toodud 34 näite varal, et selliste allikatega seotud kombestik on samasugune teiste raviallikatega. Remmel tõdeb, et vaatluse all olevates Martna, Karuse ja Hanila kihelkonnas on arvukate allikate hulgast vaid kahe kohta öeldud, et seda peeti pühaks, mida on tema meelest silmapaistvalt vähe. Samuti on Rõuge kihelkonnas vaid üks kord allika kohta öeldud *püha*. Sellest järeldab Remmel, et ilmselt on allikate tähendus olnudki pigem praktiline ehk siis ennekõike raviotstarbeline. Samasuguse tähelepaneku võime teha ka Juuru kihelkonna allikate puhul. Otsesõnu pühaks olevat peetud neist kaht – Suursilma allikat ja Nunnade kaevu Kuimetsas. Ravipärimusega paiku on aga see-eest rohkesti. Nimelt 13-st paremini lokaliseeritavast Juuru kihelkonna pühast allikast 9 puhul võib pärimuse sisu või toponüümi põhjal öelda, et tegu on raviallikaga. Selline suhtarv on ülemaalses kontekstis ootuspärane. Toomas Tamla (1985: 127) leidis, et kõigist Eesti *kultuslikest* allikatest moodustavad raviallikad 69%. Heiki Valgu (2007: 145) hinnangul on raviotstarbeliste looduslike pühapaikade hulk eriti suur maa läänepiirkondades – saartel, Läänemaal ja Harjumaa läänepoolses osas, kusjuures allikate tähendus piirdubki peamiselt raviotstarbega.

Nii on ka Juuru kihelkonna ravipärimus üsna rikkalik. Ulmu allika kohta on 1939. aastal kirjutatud, et *kui lapsel olnud silmad haiged, käidud siis sealt vett viimas* (nr 4). Allika ravivõimest on kõneldud ka meie pere pärimuses – mu vanaonu Karl tervenenes Ulmu allika vee abil kopsupõletikust. Pere elas allika lähedal rabatalus, kust oli hea vee järel käia.⁷ Jaluse Silmaaugu tähendusele viitab toponüüm (ERA II 219, 371/3 (1)). Purila lähedal asuva Vatlaallika vesi olevat üleskirjutaja kaasajalgi *hea rohi kõigi haiguste vastu. Seda viidakse poolkartes ja salamahti ikka päeva ajal pudelitega ümberkaudu kodu. Olla hea silmarohi, ka sisse juua kõhu- ja rinnarohi. – Paarikümne versta peal leidub pudelis pereema kirstus ehk kambri kapikeses kuulust ja aukartlikku “Vatlahalliku” vett* (nr 9). Ilmselt Juuru kihelkonna piiril paiknev Piiriauk on olnud *hea abialtar kõigi aiguste vastu* [...], mis maast saadud haigused olivad. Nimetatakse maa-

⁷ Intervjuu Ilmar Volratiga 15. veebruaril 2011; Ulvi Metssaluga 5. märtsil 2011 (JM).

*Foto 6. Ilme Aas ja Jüri Metssalu
Vatlaallikal (J. Kadarik, 2009).*

viitab ühele eelpool mainitud Kuimetsa raviallikest või hoopis kolmandale kohale. Samamoodi ei ole teada, millisest paigast räägib 1929. aasta ülestähendus, mille järgi on *Kuimetsas allikas, kuhu viidi raha, kui taheti maa-alustest lahti saada* (nr 17). Kaudsemalt terviseallikate hulka tuleks lugeda ka Purimäe lähedal paiknev allikas, mille veel on olnud võime muuta neide juuksed ilusamaks (nr 26). Selliseid *eluallikeks* nimetatud ja noorust alal hoidvaid ning ilusaks muutvaid paiku on ka mujal (Tamla 1985: 135). Karuse kihelkonnas Vatla linnuse lähedal on allikal seetõttu koguni vastav nimi – Iluduse allikas (Remmel 2014: 128).

Pärimuse või toponüümide alusel võime näha, et kõige rohkem leidub teavet silmade ravimisest (viie paiga puhul), kolm teadet on mitmesuguste nahahaiguste (kärnad, paised, punnid, maa-alused, koeranaelad) ja kaks

aluseid, paiseid, koeranaelu (nr 10). 1987. aasta teate järgi pidi Piiriauk aga *kõiki hädasid parandama* (nr 11). Kadja Terviseallikat nimetatakse võimekuse poolest *suureks*, 1930. aasta teate kohaselt ravivat ta silmahaigusi ja *mis kõik* (nr 12), 2004. aasta välitööde andmetel *99 haigust; kärntõve ja muud, mis naha pinnal* (nr 13) ning *piimapunne* (nr 14). Kuimetsa Tooma allika puhul mainitakse 1939. aastal paiseid (nr 16). Sama küla Suursilma allikast *käidi toomas omale tervismuda, mida pandi pääle, kui oli mõnes kehaliikmes palavik*. Tõnu Ibrahimit on kord poisikesepõlves *kästud minna tooma ühele vana-kesele seda tervisemuda* (nr 18). Suursilma allikast on toodud ravimiseks ka vett (nr 19). Pole teada, kas Ohuallikaks nimetatud ohvrikohast kõnelev lühike teade 1965. aastal ilmunud muinsuskaitsealases raamatus (Kultuurimälestiste... 1965: 47)

Foto 7. Kadja Terviseallikas (J. Metssalu, 2011).

teadet rinnahaiguste ravimise kohta. Ühel korral on mainitud kõhuhaigused ja palavikku liikmetes. Silmade ravimine allikatel on üle Eesti hästi tuntud. Toomas Tamla (1985: 127) järgi moodustavad silmaallikad kõigist Eesti ravi- ja terviseveeallikatest rohkem kui kaks kolmandikku. Levinud on ka nahahaiguste ravimine (samas: 131).

Juuru kihelkonnaga külgnevas Rapla kihelkonnas mainitakse silmaallikaid Raikkülas, Kalbu ja Rõue külas, väga kuulus on olnud Rapla Silmaallikas. Naabruses asuvast Hageri kihelkonnast on teateid silmaallikatest Adilas, Angerjal, Lümandus ja Ohulepas. Seega kuuluvad Juuru kihelkonna Suursilma allikas ja Silmaauk samasse tervikusse ja võib öelda, et Lõuna-Harju ruumis on selline toponüüm küllaltki tuntud. Juuru kihelkonna paikade puhul on tähelepanuväärne, et nii Ulmu allikal, Vatlaallikal, Kadja Terviseallikal kui Suursilma allikal on silmahaiguste kõrval ravitud ka muid tõbesid. Seega on osa paiku olnud ilmselt universaalselt tervendava jõuga. Üksnes paistetest on juttu teates Tooma allikast. Üsna spetsiifiline tundub olnud olevat Piiriauks, mille puhul rõhutatakse just “maast saadud” haigusi, kuigi hilisemas teates arvatakse juba, et paik aitab kõigi hädade vastu. Ilmselt on kombestiku hääbudes võimalik, et ka paikade spetsiifilisus muutub hämaramaks. Levinum tundub siiski olevat ravivõime universaalsus.

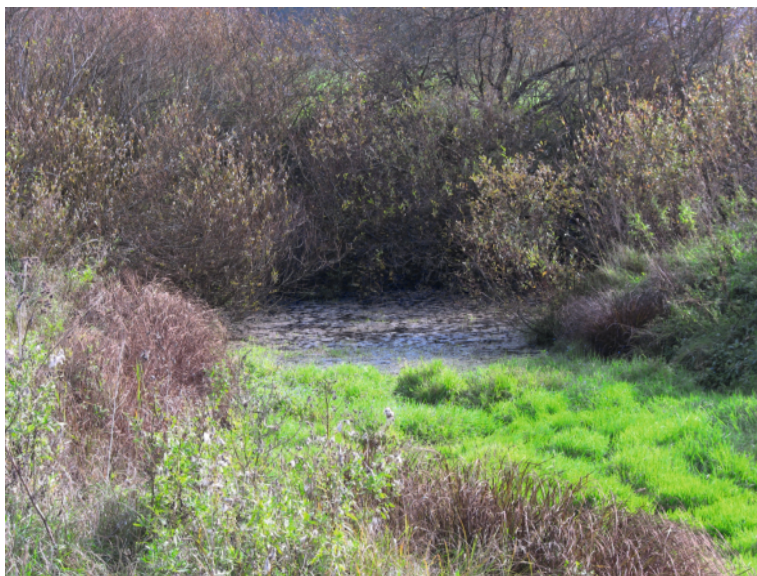

Foto 8. Kuimetsa Suursilma-allikas (J. Metssalu, 2010).

On üldiselt teada, et allikatel toimuvate ravitalituste osaks on olnud andide andmine (Tamla 1985: 132). Kui vaadata täpsemalt, siis selguvad ka selles aspektis regionaalsed erinevused. Lõuna-Tartumaal ja Võrumaal on täheldatud, et ravivee võtmise puhul on teateid ohvritoomisest väga harva (Valk 2007: 145; Remmel 2014: 130), Läänemaa valikalal aga neid leidub (Remmel 2014: 128–129). Juuru kihelkonnas on allikale andide toomisest kõneldud kindlamalt viies kohas. Selgelt raviotstarbel tehakse seda Piirinaugul, Kadja Terviseallikal, Kuimetsa Tooma ja Suursilma allikal. Tamsi Kärttõnu allika puhul räägitakse, et *sinna viidud raha, soola, leiba, hõbedat ja muud* (nr 23). On võimalik, et Valve Rohumaa ei hakanud Tõnu Ibrami kolmanda allikateate puhul enam kordama, et ande viidi ravimiseks. Vanematest muinsuskaitsenimekirjadest leitavate, ent riikliku kaitseta Obli Laari ohvriallikate ja Kuimetsa Aasa Ohuallika puhul pole sõnagi kirja pandud, miks need paigad on just “ohvriallikatenä” nimekirja võetud (Kultuurimälestiste... 1965: 46–47). Siiski võib eeltoodud viiele näitele tuginedes öelda, et Juuru kihelkond kuulub raviotstarbeliste ohvritalituste osas ilmselt Läänemaaga ühte piirkonda. Et traditsioonide levikuala täpsemalt välja selgitada, tuleks muidugi ka vahepealsete kihelkondade pärimus läbi töötada.

Ravitalituste sisu on Juuru allikate puhul kõige täpsemalt kirjeldanud Hans Kanketer teates Piiriaugust: *Seia tuldi ikka veikese kibu ehk kapakesega, mille sees oli sütevesi, millega haiget oli pestud. Sütevee sees oli ikka kolm puusütt, oli ka kaabitud hõbeda ja vaskraha küllalt terasi vee sisse. Vesi sai siia auku sütega valatud, ka sai üks vana vaskrahakopikas seia pandud. Selle kopika külge pidi haigus jaema. [...]* Praegu leidub sealt vanu vaskrahasi (nr 10). Allikale toodud hõbe- ja vaskmündid on annina ka mujal Eestis olnud kõige levinumad (Tamla 1985: 132). Juuru kihelkonnas mainitakse allikasse viidud raha neljal korral, ka on Suursilma allika puhul öeldud sinna viidavat lihtsalt *ühte ja teist väärtuslikku* (nr 18), mille hulka võis kuuluda metallraha. Müntide kõrval on teateid metallesemete ja ehete ohverdamisest mujaltki üsna palju – Toomas Tamla järgi 17 paigast (Tamla 1985: 132). Viljateri on tema järgi anniks toodud 14 ja muid toiduaineid 12 kohas (samas). Juuru kihelkonnas on vilja mainitud Suursilma ning soola ja leiba Kärttönu allikast kõnelevas teates.

Seda, et müntide abil kantakse haigus allikale üle, on Piiriaugu kõrval võimalik välja lugeda ka Tooma talu allikat mainivast lühikesest teatest, mille järgi *praeguse peremehe isa olla raha välja võtnud ja palju paiseid saanud. Neisse ta ollagi surnud* (nr 16). Võimalik, et eelpoolmainitud ilma asukohaandmeteta 1929. aasta tekstis mõeldakse sama kohta, kui öeldakse: *Tõi aga keegi raha ära sealt allikast, siis maa-alused hakkasid selle inimese külge* (nr 17). Selline usk haiguse võimalikku inimesele edasikandumisse on olnud paiguti levinud ka mujal Eestis (Tamla 1985: 132–133; Remmel 2014: 129).

Erinevalt Piiriaugust, kus pesemisprotseduurid toimusid kodus, on Kadja Terviseallikal käidud kohapeal pesemas ja ka vett kaasa viidud. Sealsest kombestikust saime teada 2004. aasta välitöödel, kui Västra talu vanaperenaine Helmi Õllek (snd 1926) rääkis, et Terviseallikasse oli raha loobitud ja öeldud, et kui seal end pesta, siis see toob tervist. Ühtlasi kõneles ta oma õest, kes tõi Terviseallikalt tütrele lööbe ravimiseks vett (nr 14). Vee allikalt kaasaviimisest on ilmekalt juttu Hans Kanketeri Vatlaallika teates, seda mainitakse ka Ulmu puhul. Suursilma allikast on ravivee kõrval kaasa toodud ka ravitoimelist muda; Purimäe juukseid tervendav vesi ning Nunnade kaevu õnnistamisvesi on samuti ammutamiskohast kaasa viidud. Ka mujalt Eestist on teateid, et allikavett on koju toodud. Mõnel pool öeldakse, et ravivõime sai vesi just aja jooksul kodus seistes (Tamla 1985: 134–135).

On usutud, et vee mõju suurendab ka õigesti valitud aeg, millal allikal käia. Kõige enam on eelistatud neljapäeva (Tamla 1985: 133), mis sobib neljapäeva kui püha päeva üldise tähendusega. Mainitud on ka jaanipäeva

ning kuuvalget ööd ja püüdu end allikal käies mitte kellelegi näidata (samas). Juuru allikakombestikus küll neljapäeva ega jaanipäeva pole võimalik leida (mõlemad on täheldatavad naaberkihelkonnas Raplas – jaanipäeval käidi Rapla Silmaallikal ja neljapäeval Rõue Silmaallikal), kuid üksikuid tähelepanekuid toimingute aja kohta on siiski tehtud. Vatlaallika puhul rõhutatakse, et vett käiakse viimas *poolkates ja salamahti ikka päeva ajal* (nr 9). Samasugust saladuslikkust on Kanketer täheldanud Piiriaugu puhul, kirjutades: *Ja veelgi toovad “ahutajad” sinna ohvrise – ehk küll ise ümber vaatavad, et teised ei piaks nägema nende tohterduse tööd* (nr 10).

Ühes 1987. aastal üles kirjutatud Ulmu allika tekstis on öeldud, et see allikas ei kuiva kunagi ja et *kord oli olnud üks vana-aasta õhta ja poolteist kilomeetrit hobuserivi old pikk, mis vett vedasid sealt* (nr 6). Seejuures meenub üks Eesti kohapärimuses laiemalt tuntud allikaliik, nimelt mõdu- ja viinaallikad, mis kindlal (sakraalsel) ajal – tihti just uusaastaööl – hakkavad mõdu või viina jooksuma (vt nt Loorits 1951: 359; Hiemäe 2008a: 417). Ka Ulmu allika puhul võib olla olnud selline uskumus kunagi tuntud. On huvitav tähele panna, et vana-aasta öösel teatud allikatest voolav mõdu on olnud ka tugeva ravitoimega. Näiteks Rõuge kihelkonnas on Nursi Rohtlättest jutustatud, et *kes julges vana-aasta öösel kell kaksteist allikale minna, võis juua allikast üleskeevat mõdu, mis pidi aitama üheksa tõve vastu* (Remmel 2001b: 193; Remmel 2014: 135). Tervistav ehk ilu andev on olnud ka näiteks Nõo kihelkonnas Kavilda mägedes asuv allikas, millel on rahvajutu järgi mitmesugust nõiavõimu. *Räägitakse, et läte voolanud vana-aasta ööl suisa mõdu. Igaüks võinud võtta niipalju, kui süda lustinud. Räägitakse ka veel, et Kavilda lättest toodud veega pestes muutusid neiud ilusaks. Vett pidi võtma neljapäeva ööl noore kuu ajal, sest muidu lättevesi ei omanud võluvõimu.* (RKM I 4, 145/7) Kui nende paralleelide valguses arvestame, et Ulmu allikas on tekstide ja motiivide poolest kihelkonnas kõige rikkam, et ta on olnud tuntud kaugemas ümbruses kuulsa veevõtukohana ja üksikute teadete järgi ka hiie- ja ravipaigana, siis tundub, et tegu võib olla olnud teatud sakraalsetel aegadel suurema kogukonna jaoks tähtsa kohaga. Paiga tähendus võib suure ajalise distantse ning pärimuse hääbumise ja sekulariseerumise tagant meieni kumada vaid just selliste fragmentidena nagu nimetatud üksik teade uusaastaööl allikani viivast hobujärjekorrast. Seega võib siin oletada kunagist suuremat kultuurilist piirkonda (kihelkonda) ühendanud talvist ja rituaalset terviseveevedu.

Kaudselt meenutab imelisi mõduallikaid Feliks Müürisepa ütlus, et Mahtra Hiieallikas on hea õllevesi (ERA, DH 224 (111)). Mulle meenub ka

Foto 9. Tamsi Kärттõnu allikas (J. Metssalu, 2010).

lapsepõlves kuulnud ja Mahtra talurahvaülestõusu kontekstis räägitud lugu sellest, et Mahtra mõisa tiikide vesi maitsevat viina järele – sest ajast saati, kui ülestõusnud talupojad viinakööki sisse murdsid ja viinavaadid alla tiiki lasid. Teades, et Hiieallika vesi voolab mõisa tiikidesse ja et sanglepikut mõisapargi servas kutsuti Hiie kopliks, võib samuti oletada vanemate tähenduste kuma.

Veel üks kaudsem oletus kerkib Tamsi Kärттõnu talu juures asuva künka ning allika puhul. Nimelt kolmes sõjaeelses õpilaste kirjapandud tekstis on selle paiga puhul juttu personifitseeritud katkust või katkudest, kes olid ümbruskonnas teinud kõvasti laastamistööd ja hüpanud või tantsinud seejärel Kärттõnu allika kaldakünkal edasi-tagasi või ühelt jalalt teisele ja jorutanud, hüüdnud või laulnud kahe ellujäänud Tamsi küla naise nime (nr 22, 24, 25). Kahe teksti järgi katk enam edasi ei liikunud, ühes öeldakse seda otsesõnu. Ühes tekstis lähevad aga katkud edasi, surmates magava inimese ja jättes ellu selle, kes oli virk ja ärkvel ning kellest võrsus ümbruskonna rahvas. Neljandas teates nimetatakse allikat katkude allikaks ja sealt välja voolavat oja Kõka ehk Katku ojaks.

Ka on selles teiste raviallikateadete järel paiknevas tekstis mainitud, et sinna viidi raha, soola, leiba, hõbedat ja muud (nr 23) ning on ilmselt jäetud kordamata, et annid anti ravimise eesmärgil. Igal juhul on tegu sakraalse tähendusega kohaga. Kui meenutada, et eesti katkupärimuses on muude katku pidamajäämise motiivide kõrval tuntud ka lood sellest, kuidas katk ei ole pääsenud üle mõne kindla (püha) jõe, oja, soone või soo ja on seepärast hädaldanud-häälitsenud (Hiemäe 1997: 362–365), võiks oletada, et Kärttõnu püha allikat on varem samasuguseks paigaks peetud. Näite selle kohta, et katk jääb seisma loodusliku pühapaiga mõjul, leiame Suure-Jaani kihelkonnast, kus on kõneldud järgmist:

Ainuke koht, kuhu katk pole ligi pääsenud, olnud Önniste küla. Seal külas on vana hiie koht ja püha allikas, mida katk kartnud ja pole julgenud ligi tulla. Küla ümber veetud punane niit. Küll käinud ta koera näol ümber küla ja haukunud, kuid üle niidi pole saanud astuda ja nii jäänud selle küla inimesed kõik katkust puutumata. Selle järele hakatud ka seda küla Önnisteks (Önnis) kutsuma. (EKLA, f 200, m 12: 2, l 35)

Tekstis esineb kaitsefunktsioonis ka punane niit, kuid sama selgelt on nimetatud pühapaika.

Risti kihelkonnast on teada koht, kus katku takistanud oja kutsutakse sarnaselt Kärttõnuga Katkuojaks (RKM II 434, 198 (3)). Haljala ja Kuusalu kihelkonnas mainitakse, et personifitseeritud katku on eemal hoidnud haldjas (Hiemäe 1997: 358–362), kes on mõnes tekstis ühenduses konkreetse ojaga. Mustaia ojalt peletas kukeks muutunud katku tagasi samuti kukekujuline haldjas (EÜS VIII 2476 (25)). Kondakari oja kohta on otsesõnu kirja pandud, et see oli haldja elupaik, kuhu katk oma jalga ei tõstnud. Samuti on selle oja kaldal katk ja haldjas poisikeste kujul mõõkadega üksteise vastu läinud ja haldjas võitjaks jäänud (E 45742/7 (2)). Needki paralleelid tunduvad lisavat tõenäosust, et Tamsi Kõka ehk Katku ojal võis tervise- ja ohvrikohana olla kunagi ka katkupeletav tähendus. Lugu püha raviallika juurest tagasipööranud katkust võis hästi väljendada ja illustreerida paiga puhastavat ja kaitsvat olemust.

Sarnaselt katku eest kaitset pakkunud haldjaojadele on ka mitme Juuru kihelkonna püha allika puhul kõneldud mitmesugustest eri nimetuse ja kujuga olenditest. Selgelt inimesi kaitsvas funktsioonis on Suursilma allikas elav *Kuimetsa jõe haldjas*, kes *hoiab suplejaid hukkamast* (ERA II 165, 381/2 (7)). Teised olendid, keda Juuru allikatel nähakse, lihtsalt ilmuvad, on olemas, tegutsevad, kaovad, otsesemalt inimestega

suhtlemata. Jaluse Silmaaugust käivad vahel ehaajal väljas mõisa põllul kündmas sinna ennevanasti uppunud paar punaseid härgi ja tüdruk. *Kui aga mõni inimene ligi läheb, siis kaovad nad jälle ära Silmaauku* (nr 7). Purimäe juures asuva allika ümbruses kasvava metsa kohta on kirjutatud, et sealnegi nähtus haihtub siis, kui inimesed talle lähenevad: *Kord olnud mehed kalal ja näinud metsast tuld, tulele lähenedes kadunud tuli ja tuul hulgunud meeste kõrvus. Säält ära tulles paistnud jällegi tuli ja tuul pole ka enam hulgunud. Nii olid mehed mitu korda proovinud. Seda nähet arvatud olema meheks, kes elanud üksinda ürgmetsas* (nr 26). Vatlaallika kohta kirjutab aga Kanketer nii: *Hallikast pidavad kohane rahvas nõiduse või nõiavaimude kohaks, – olla ju ennemuiste alati viirastusi ja naistekujulisi vaimusi öösetel seal hallikal nähtud, kes endid seal pesenud ja kaeblikusi laulusid olla laulnud* (nr 9).

Kui Mari-Ann Remmel (2014: 138) on Läänemaa ainese põhjal täheldanud, et üleloomulike olenditega on allikatel tegemist võrdlemisi vähe, siis võiks Juuru kihelkonna puhul nentida, et ühendus olendite ja ebatavaliste nähtustega on olemas. Kas nelja allikat kihelkonna kohta pidada rohkeks või väheseks, on iseküsimus. Suursilma allikal esinev olendiliik – haldjad – on Remmeli sõnul haruldane (samas: 138) ja neid esineb uuritud kihelkondade puhul Läänemaal vaid ühel korral. Põgusal vaatlusel leidsin arhiivist veel kolm 1939. aasta teksti, mille puhul mainitakse allikahaldjaid. Rapla Silmaallika puhul on *pärast pesemist visatud kopikas ehk pool allika põhja, et allika häid haldjaid tänada* (ERA II 225, 647 (3)). Tõdva Ildase talu koplis asuval allikal pestud silmi ja *visatud siis raha allikahaldjale* (ERA II 226, 45 (4)). Risti kihelkonnas Audevälja küla lähedal silmade ravimiseks Alttoa allikale toodud annid *olnud veehaldjatele lepituseks* (ERA II 226, 493/4 (1)). Kõik kolm teksti pärinevad sarnaselt Juuru Kuimetsa Suursilma tekstile ajalooliselt Harjumaalt ja võiksid seega viidata sel alal levinud usule allikahaldjatesse. Selle kinnituseks on ilmselt ka Juuru naaberkihelkonnas Kosel allikat kaitsev kuulus Siniallika Tõlp, keda pole küll otsesõnu haldjaks nimetatud, kuid kes on olemuselt allikahaldjas: *Uudes mõisas old Siniallika tõlp. Üks vaim pidi olema allika vahiks. Pailu inimesi viisid vett, kui aigust oli, maa-alusi või nii. Muidu ei tohtind võtta, kui raha sinna allikasse. Kui ei visand, siis see vaim ei lase aidata. Mehe moodi pidi olema.* (ERA II 77, 69 (12)) Remmeli (2014: 138) järgi on allikahaldjatest palju kõneldud Soomes, kus see paistab olevat olnud enesestmõistetav. Kas Harju ja Soome allikahaldjaala kuuluvad kokku ning millised on vastavate uskumuste sisulised sarnasused, vajaks täpsemat uurimist.

Nimetatud Risti kihelkonna raviallika juures öeldakse, et *kell 12 öösel olnud seal ümbruses isegi tuld nähtud*. See sobib hästi kokku Purimäe allika

lähedal nähtud tuledega. Ilmselt kuuluvad ilma konkreetsema vormita valgusnähtused kõrvuti teiste olenditega samuti pühade allikate juurde.

Motiiv Jaluse Silmaauku vajunud härgadest on laialt levinud stereotüüp (vt Remmel 2014: 146). Paralleeli sellele, et punased härjad pärastpoole vaimuna allikast väljas käima hakkavad, võib näha näiteks Väike-Rakke külas Siniallikal, kuhu *kukkus lehm sisse ja kui nüüd keegi säält mööda tuli, siis joosnud verine vasikas järgi* (ERA II 219, 623 (23)). Vatlaallika puhul esile kerkiv nõia või nõiduse temaatika on tuntud mujalgi. Nõiaallika-nimelisi kohti on mainitud näiteks Halliste kihelkonnas Kaarli külas (E 16581/3 (1)), Põltsamaa kihelkonnas Lebavere külas (H III 15, 543/5 (1)) ning Rapla kihelkonnas Kaerepere ja Raikküla piiril (EKRK I 37, 65 (6)). On teateid sellest, et allika kaldal on elanud nõid, kes seal inimesi ravib ja talitusi läbi viib (RKM II 49, 425/6 (3)). Allika põhja võib olla pandud varandus just *nõidusega* (ERA II 226, 180/1 (5)), mida on võimalik teatud võtetega üle trumbata (E 52414). Allikal võib olla *mitmesugust nõiavõimu* (RKM I 4, 145/7). On ka veel üsna hiliseid teateid sellest, kuidas nõid tema poole silmahaigusega pöördunud inimesele ütleb: *Mes sa siia otsid, mine pese tole ohvriallika veega silmi. Mina ei võta sinnu üldse vastu. Kui too vesi mulle kõlbas, kõlbab sulle ka.* (RKM II 439, 480 (6)) Seega on ilmne, et nõidadel ja nõidusel on eesti kultuuris pühade ja ravivate allikate juures üsna oluline koht.

Vatlaallikal mainitud viirastused ja naisekujulised vaimud, kes end seal pesevad ja laulavad, meenutavad laialtlevinud näkipärimust, kuid erinevad selle poolest, et nendele ei omistata jõe- ja järvenäkkidele iseloomulikku salakavalust või agressiivsust. Tundub, et väga paljudel Eesti pühadel allikatel nähtavad olendid on neutraalsed või pigem heatahtlikud – tihti nad lihtsalt ilmuvad, teevad oma tegemisi ja kaovad. Näiteks Hargla kihelkonnas on mainitud allikal edasi-tagasi liikuvaid neitsisid, kes vette kaovad (ERA II 243, 723 (37)). Samamoodi lähevad naisekujulised vaimud ka Väike-Maarja kihelkonnas Mustaniidu heinamaal Kärsa allikasse (ERA II, 217, 551 (9)). Huvitav on Vilsandi Aarma allikal täiskuuneljäpäeviti toimetav näkk, kes justkui selle tõttu, et elab allikas, on täiesti heatahtlik: *sel ajal kutsub Aarma allika näkineiu kõikide laevameiste hinges, kes Vilsandi juures hukkunud, oma juure sööma ja pidutsema* (ERA II 187, 339/40 (26)). Vatlaallika naisvaimudele sarnaneb ka mustas rõivas naine, kes Kunda mõisa pargis jõkke voolaval allikal igal mihkklipäeva ööl pesu peseb (RKM II 7, 19 (7b)). Vatlaallika puhul ühendatud vaimu- ja ravipärimust on sobiv kõrvutada ka üleskirjutusega Kolga-Jaani kihelkonnast, kus Riiska allikal on pestud silmi ja ühtlasi nähtud ka tonte ja viirastusi (ERA II 238, 196 (3)).

Olendeid, kes allikatel ilmuvad, on nii Vatlaallika kui Jaluse Silmaaugu juures kardetud, olenemata sellest, et neid ei iseloomustata otseselt kurjadena ja et tegu on inimesi aitava ravipaigaga. Selline kartus on ühelt poolt ilmselt seletatav hääbuvate traditsioonide kontekstis tekkinud võõrandumisega – peljatakse seda, mida enam hästi ei tunta, millega ei osata enam suhestuda ning mida samal ajal ikka veel usutakse ja kogetakse. Teisalt on teatud aupaklikkus püha suhtes ju üldiselt loomulik. Ka erinevad rituaalsed talitused ja ravipraktikad võivad tavainimesele veidi kohutavana tunduda, rääkimata siis salapära- ja ettearvamatute käitumisega vaimolenditest. Ilmekaks näiteks nõiapraktikate pelutavast loomusest võiks tuua ülestähenduse Sangaste kihelkonnast Pilgu allikalt:

Sellest allikast räägib rahvasuu, et seal olla elutsenud üks meie kandi noid – Rongi Triinu. Rongi Triinu on juba ammu surnud, aga jutud temast ei sure nii ruttu. Ta olevat seal ennast igal suvel neljapäeval pesnud ja hirmsaid sõnu pomisenud. See kõik olevat olnud väga kohutav, kes seda näinud. Ta olevat ka haigusi arstinud. (RKM II 49, 425/6 (3))

Allikaolendite olemust ja funktsioone ning vastavaid piirkondlikke erinevusi tuleks veel laiemas tekstikogumi põhjal selgitada. Samas on seniste uurimistulemuste põhjal juba osutatud, et Kagu-Eesti allikapärimus on Lääne-Eestiga võrreldes mõnevõrra enam demoniseerunud: allikatega seoses kõneldakse *kurivaimust, juudast, vanatondist, vanakuradist, vana-halvast* (Remmel 2014: 154–155). Selle taga on ilmselt hilisem kiriku mõju. Kas Võru- ja Tartumaal võiks tegu olla Tartu piiskopkonna iseärasusega, on praegu vaid oletus, mis vajaks kontrollimist.

Mõningate allikate pärimuslik tähendus ja funktsioon on aga kristliku maailmapildiga kooskõlla sulandunud. Tuntud on Setumaa kristlikult pühad lätted või näiteks Kuremäe kloostri pühitsetud allikas, mis oli traditsiooniline pühapaik juba enne kloostri rajamist. Juuru kihelkonnas kerkib katoliiklusele viitavate motiivide poolest esile Kuimetsa piirkond, kus asus keskajal kloostrimõis. Muuhulgas kõneldakse Kamara talu karjakoplis või põllul paiknevast Nunnade kaevu nimelisest allikast ja öeldakse, et *säält käinud nunnad toomas omale puhast vett ja selle veega oli õnnistatud õndsaid* (nr 20). Samuti on üles kirjutatud lugu sellest, kuidas kloostris valjult piinatud nunn põgenenud ja paganud tagaajajate eest allikasse. Hiljem selgunud, et nunn oli süütu ja allika vett hakatud tarvitama *püha veena*. Sama teate järgi olevat *esimesed veneusulised* võtnud Nunnade kaevu vett *endi ristimiseks* (nr 21). Võimalik, et viidatakse Kuimetsas

aastatel 1896–1919 tegutsenud apostliku õigeusu Ristija Johannese kogudusele (EAA.1890). Lisaks Setumaale on õigeusu kontekstis allikaid pühitsetud ka mujal Eestis. Teada on see näiteks Kavilda jordaniallika või Kastolatsi Mustlätte puhul (Hiimäe 2008b: 431–432). Allikasse põgenenud neitsi motiiv on samuti laiemalt tuntud – näiteks sobib Rõuge kihelkonnas asuv Krabi Neitsiläte, kuhu neitsid uputanud end sõja eest (Remmel 2014: 148). Sellistel juhtudel on allikas lihtsalt üks veekogudest, kuhu neitsid end sõja eest uputanud olevat – jututüüp räägib sõjaaegsest uputamisest, ja veekogud, kuhu vabatahtlikult sisenetakse, varieeruvad.⁸

Looduslikes pühapaikades on käidud ka viljakuse suurendamise eesmärgil (Valk 2007: 145–147). Juuru allikate puhul on ses plaanis märkimisväärne, et Kuimetsa Suursilma allikasse viidi iga-aastasest saagist ande *veehaldjale, et teisel aastal kasvaks parem vili* (nr 18).

HETKEOLUKORD

Juuru kihelkonnas on täpselt lokaliseeritud kuus püha allikat: Ulmu allikas, Mahtra Hiieallikas, Tamsi Kärttõnu allikas, Vatlaallikas, Kuimetsa Suursilma allikas ja Kadja Terviseallikas. Üldplaanis on kaardile kantud tõenäoliselt Juuru ja Hageri kihelkonna piiril asuvas ojas paiknev Piiri auk, mida ei ole õnnestunud kohalike elanike abiga täpsemalt üles leida. Kuimetsa Tooma talu raviallika näitas Edgar Toom küll maastikul mulle kätte, kuid selle puhul pole täit kindlust, et arhiivitekstis mõeldakse just Kuimetsa, mitte Tamsi küla Tooma talu. Samas võib tegemist olla pigem Kuimetsa Toomaga, sest see on külatuumikust eemal paiknev üksiktalu, mida ilmselt nimetatigi ilma külanimeta. Purimäe lähedal paiknev allikas on orienteeruvalt kaardile kantud, kuid välitöödel ei õnnestunud leida külaelanikku, kellega koos rabasse paika otsima minna. Siiski on seegi juba oluline teave, et allikas paiknes külast eemal rabas. Sama kehtib Põllika Iie allika kohta kihelkonnapiiri lähedal. On teada, et see allikas asub rabas, kuid küsitletud külaelanikud paika enam täpsemalt ei mäleta. Oblu Laari talu juures näidati meile välitöödel kunagiste allikate umbkaudset asukohta. Jaluse Silmaauku külaelanikud enam ei mäletanud, ümbruskonnas on olnud mitu allikat. Nunnade kaevu asukoht Kuimetsas keset Kamara talu põldu on oletuslik. Kuimetsa Aasa

⁸ Vestlus Mari-Ann Remmeliga 16. mail 2011.

*Foto 10. Edgar Heindrich Toom ja Kuimetsa Tooma talu allikas
(J. Metssalu, 2010).*

talul Ohuallikat pole välitöödel keegi osanud kätte juhatada. Väheinformatiivsed teated Hiie allikast *Juuru kantis* (RKM II 403, 196 (1)) ja allikast Kuimetsas pole lokaliseeritavad. Võimalik, et mainitakse mõnd juba teadaolevat Kuimetsa piirkonna allikat.

Välitöödel kaardistatud Juuru kihelkonna pühade allikate füüsiline seisund on üldiselt kehv. Maaparandus on täiesti hävitanud Oblu Laari allikad. Mahtra Hiieallikas ning arvatavad Tooma allikas ja Nunnade kaev Kuimetsas on betoonitorru aetud ja kuivavad suviti ära. Enam-vähem alles, kuid maaparandusega teatud määral muudetud on Kärt-tõnu allikas ja Kuimetsa Suursilma allikas. Oma algse kuju on säilitanud Vatlaallikas ja Kadja Terviseallikas. Vatlaallika veesilm ja sealt väljuv soon on säilinud, kuid allika nõost on metsaveotraktoriga läbi sõidetud. Kadja Terviseallika tallanud kunagi kolhoosi loomad kinni (nr 13), samas on tema algne kuju säilinud ja ta on märjemal ajal veega täidetud. Ulmu

allikas on säilinud ja nii muinsus- kui ka looduskaitse all. Ka teiste Juuru kihelkonna seni kaitseta pühade allikate puhul tuleks kaaluda riiklikku kaitset, iseäranis hästisäilinud paikades nagu Vatlaallikas ja Kadja Terviseallikas.

Allikakohtade vaimne situatsioon on sarnane füüsilisega. Mõningate pühade allikate asukohti või toponüüme küll mäletatakse, kuid nende traditsioonilised tähendused on üsna harva säilinud. Näiteks Vatlaallika lokaliseerisime tänu sellele, et Purila elanik Ilme Aas tundis vastavat toponüümi, kuid pärimust ravipaigast ja vaimolenditest allikal ta enam ei teadnud, öeldes lihtsalt üldiselt, et allikavesi on tervisevesi (ERA, DH 249 (11), ERA, DH 237 (8)). Nagu juba eespool mainitud, õnnestus 2004. aastal koguda Helmi Õllekilt isiklikke mälestusi selle kohta, et Kadja Terviseallikalt toodi ravivett (nr 14), ja meie peres mäletatakse tänini, et Ulmu allika vesi on tervendav. Rohkem teatakse teisi Ulmu allikast kõnelevaid pärimusmotive.

Sajandi jooksul kogutud Juuru kihelkonna allikapärimuses kajastuvad olulised kultuurimuutused. Kui 20. sajandi algul kogutud Hans Kanketeri teadete kohaselt käiakse end veel allikatel ravimas ja Vatlaallika vett leidub mitmel pool kodudes, siis tänaseks tunduvad ravitraditsioonid pea täielikult hääbunud olevat. Konkreetsetest kogemustest räägitakse harva ja kaugema mineviku kontekstis. Intensiivse maaparanduse järel hävinud paikade puhul on traditsioonid ilmselt veelgi rutem kadunud. Samas ütles Elju Praats, et Kuimetsas käiakse praegu puhast vett toomas pärimuseta looduslikest allikatest.⁹ Seepärast tundub võimalik, et traditsiooniline usk allikavee tervendavasse olemusse võib olla sellistele, täna hästi vett andvatele rikkumata paikadele mõnel pool ka üle kandunud, rääkimata sellest, et oma välitöödel ei jõudnud me kõigi inimesteni, kelle hulgas võib olla neid, kes tänaseni pärimuslikel allikatel end ravimas käivad. Hili-sema aja näiteid on lisaks elavale Setumaa traditsioonile ka Põhja-Eestist: 1994. aastal jutustas kohalik töömees, kuidas ta läks südaööl Viru-Nigula Koila linnamäe pühalt allikalt rauapuruga vigastatud silmale jahutust otsima ja sai abi (Hiiemäe 2008a: 416).

⁹ Vestlus Elju Praatsiga 5. oktoobril 2010.

ALLIKAKOHAD MAASTIKUMUSTRI JA TEISTE MUISTISTE KONTEKSTIS

Heiki Valk on juhtinud tähelepanu, et looduslike pühapaikade uurimisel tuleks üksikute silmapaistvate objektide kirjeldamisest kaugemale minna ja uurida ka paikade võrgustikku (Valk 2007: 163–164). Juuru pühade allikate levikukaart on vägagi fragmentaarne (Joonis 1), samas on teada-olevate paikade puhul siiski võimalik neid vaadelda nii hilisrauaaegse asustumustri, ajaloolise aja haldusüksuste kui ka üldise maastikuloogika kontekstis.

Allikakohad tervikuna paistavad asukoha osas jagunevat kolme peamisse rühma:

- 1) hilisrauaaegsete asulatega vahetult külgnevad allikad;
- 2) küladest mõnevõrra eemal põllumajandusmaal või hilisema asustusega alal paiknevad allikad;
- 3) asustusest kaugemal rabas või heinamaal paiknevad allikad.

Esimesse rühma kuuluvad Kuimetsa Suursilma allikas, Tamsi Kärttõnu allikas ja Oblu Laari allikad.

Teise rühma moodustavad Mahtra Hiieallikas, Jaluse Silmaauk, Piiriauk, Kuimetsa Tooma allikas, kusjuures kolm viimati nimetatut on kõik hilisrauaaegsest asulakohast kaugemal kui 1 km, kuid nende läheduses on hilisem asustus.

Kolmandasse rühma kuuluvad Ulmu allikas, Kadja Terviseallikas, Purimäe allikas ja Põllika Iie allikas märgaladel ning Vatlaallikas külade vahelisel heinamaal.

PÜHAPAIGAD KUI LIMINAALSED ALAD

Veikko Anttose (1992: 2524–2534) järgi tähendab “püha” paljudes keeltes *eraldi asetatud, muust eraldatud* ning on selleks kognitiivseks kategooriaks, mis on mõjutanud hiiekohtade asukoha valikut: *Pühaks tunnistamine eeldab arusaamist erinevusest ja piirist, millega midagi kategoriseeritakse argise ja igapäevase tegevuse ringi kuuluvast nähtusest erinevaks*. Pühapaigad on Anttose järgi maastikuliselt eraldatud ja topograafiliselt anomaalsed kohad. Neid ümbritseb künnis, mida ületades sisetatakse ruumi, kus argielu üleval hoidvad struktuurid transformeeruvad. Pühapaik on piiritagune, seal avaldub hõlmamatu aeg ja ruum, kust

arvatakse olevat alguse saanud (kasvanud) inimesed ja teised konkreetse tegelikkuse entiteedid ja kuhu nad ka eluprotsesside vaheldumise kaudu tagasi pöörduvad (samas: 2527–2528). Ka piirid tulevad siin püha ruumina kõne alla. Anttonen toob näiteks jõe peal ehk liminaalses ruumis asuvad sillad kui tantsu- ja kogunemiskohad (samas: 2533).¹⁰ Halduspiiridel on olnud sakraalne tähendus mitmel pool mujalgi.

Veikko Anttose kirjeldatud pühapaikade eraldatus on eriti ilmne Juuru kihelkonna raba-allikate puhul. Nii Ulmu allikas, Purimäe allikas, Kadja Terviseallikas kui Põllika Iie allikas on küladest eraldatud suuremate või väiksemate märgaladega. Samamoodi asub Vatlaallikas endisel küladevahelisel heinamaal. Kui jälgida ülejäänud paiku eraldatuse küsimuses, siis näeme, et ka Mahtra Hiieallikas asub põllumaade ja vesiste heinamaade piiritoonis ehk küla äärealal. Samamoodi on külatuumikust eemal Tooma allikas ja Nunnade kaev. Rõa Piiriauk ja Jaluse Silmaauk paiknevad hilisema tekkega asustuse piirkonnas ja nende puhul võib oletada, et kui nad olid muinasajal tarvitusel, siis jäid nad samuti hilisrauaaegsetest küladest eemale.¹¹

Hiie-nimelised allikad on küll muinasküladega selgelt koos, aga nad ei külgne (vähemasti Juuru kihelkonnas) asulakohaga vahetult, ehk siis igapäevaseks veevõtukohaks on olnud mõni muu allikas. Kuigi ühe kihelkonna põhjal on seda vast liialt ennatlik öelda, tundub mulle Anttose liminaalsuse kontseptsiooniga kooskõlas, et hiiekoha valikul on lähtutud üldiselt sellest, et sobilik on pigem küla äärealal, üleminekutsoon põllumaalt metsikule. Sellises asendis on nii Mahtra Hiieallikas kui ka Kadja Terviseallikas, mis paikneb muinasküla perifeerses tsoonis raba servas ja mille taga asuvat üksiktalu on hilisemal ajal nimetatud Hiitaguse taluks. Ka kõik teised täpsemalt lokaliseeritud Juuru kihelkonna hiie-nimelised kohad paiknevad ikka asulakohast mõnevõrra eemal, põldude ja metsikuma ala piirivööndis. Seega on need pühapaigad, mis on külas sees, olnud küll pühad, neisse on ande toodud ja neis on ravitud, aga hiie kategooriasse nad ilmselt pole kuulunud. Edaspidi oleks huvitav uurida kõiki (näiteks ajaloolisel Harjumaal) teadaolevaid hiie-nimelisi allikad ja seda hüpoteesi kontrollida.

¹⁰ Sellise traditsiooni kohta võib tuua paralleeli ka Põhja-Eestist, kus 2011. aasta mais kuulsime välitöödel Saustinõmme külas Fredi Kinkarilt, et Jüri ja Hageri kihelkonna piiril Vääna jõel asuval Tõdva sillal käidi tantsimas.

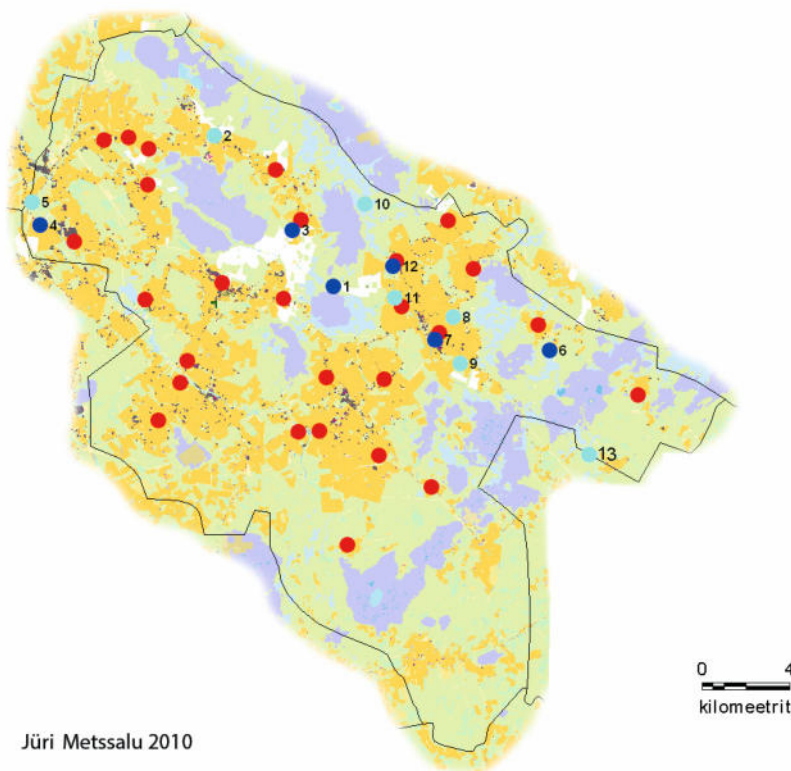
¹¹ Samas ei saa muidugi välistada nende kohtade hilisemat kasutuselevõttu.

Vaadates Juuru kihelkonna pühasid allikaid territooriumidevaheliste piiride kontekstis, paistab silma kuus kohta. Ulmu allikas asub täpselt Atla ja Kuimetsa mõisa piiril – see on täheldatav näiteks 1795. aastast pärit piirikaardil (EAA.2072.5.6). Põllika Iie allika puhul on pärimuses öeldud, et ta paikneb *Põllika maas, Vahastu piiri lähedal* (nr 15) ehk Juuru ja Türi kihelkonna piiritsoonis. Purimäe allikas pole küll täpselt lokaliseeritud, kuid tegemist on nii valdade kui kihelkondade piirialaga. Jaluse Silmaauk on asunud arhiiviteksti järgi *Kunila talu piiril* (nr 7). Vatlaallikas paikneb Purila ja Seli mõisa piiril – allika soon on koos veesilmadega tähistatud 1694. aasta kaardil (EAA.1.2.C-III-29). Piiriaugu nimigi ütleb, kus see asub – tegemist on Purila ja Lohu mõisa ning Juuru ja Hageri kihelkonna vahelise piiriga.

Lõuna-Harjumaalt on veel mitmeid selliseid näiteid, kus pärimuslik ravipaik on asunud asustusüksuste piiril. Näiteks on teada, et Härgla, Pirgu ja Salutaguse mõisate piirikivil on käidud puhastus- ja viljakus-talitustel (RKM II 402, 421/2 (28)). Juuru kihelkonna lõunaosas on nelja mõisa, kolme kihelkonna ja kahe maakonna piiripunktis asunud 17. ja 18. sajandi kaartide järgi Nõiametsa-nimeline rabasaar (EAA.1.2.C-III-20 ja EAA.854.4.252a). Kõrvetaguse, Orgita ja Sikeldi valla piiril asunud Tarnallikal käidi loomahaigusi arstimas (ERA II 129, 339 (38)). *Kerepere ja Raidküla piiril* asub Nõiaallikas (EKRK I 37, 65 (6)), millel nõiad vaielnud. Kabala, Riidaku ja Kuusiku mõisa piirikivil on jahimehed käinud püsse arstimas (ERA II 129, 212 (7)). Võib oletada, et vähemasti osa selliseid piiridel asuvaid allikaid on olnud tuntud Rootsi ajast varem, kust on pärit vanimad toponüümide olemasolu kinnitavad kaardid. Sestap oleks huvitav edaspidi analüüsida pühapaikade asendit muinasvakuste ja linnusepiirkondade kontekstis (vt Lang 2002). Haldusüksuste piiride ja pühapaikade suhete temaatika vajaks eraldi uurimist ka mahukama pärimustekstide kogumi põhjal.

DATEERIMINE

Pühapaikade vanuse määramisel on peetud võimalikuks lähtuda nende paiknemisest teiste selgema vanusega muististe suhtes (Valk 2007: 144). Üksikute Eesti pühade allikate puhul saab nende kasutusaja määramisel toetuda allikate puhastamisel päevavalgele tulnud leidudele (Tamla 1985: 137–139). Nende põhjal on Tõnno Jonuks (2009: 319) märkinud, et Eestis

Joonis 2. Juuru kihelkonna hilisrauaaegsed külad ja pühad allikad.

1 – Ulmu ehk Ōrde allikas; 2 – Jaluse Silmaauk; 3 – Mahtra hiieallikas; 4 – Vatlaallikas; 5 – Rõa Piiriauk; 6 – Kadja Terviseallikas; 7 – Kuimetsa Suursilma allikas; 8 – Kuimetsa Nunnade kaeu; 9 – Kuimetsa Tooma talu allikas; 10 – Purimäe allikas; 11 – Oblu Laari ohvriallikad; 12 – Tamsi Kärttõnu allikas; 13 – Põllika Iie allikas.

on allikad pühakohtadena tarvitusele võetud nooremal rauaajal. Samas ollakse siiski üldiselt veendunud, et pühapaikade dateerimine on keeruline, kui mitte võimatu, sest arheoloogiliseltki on jälgitavad vaid looduses säilivad annid, mis ei pruugi olla kõige vanemad. Ka dateerimine korrelatsiooni alusel teiste selgema vanusega muististe levikuga on probleematailine, sest alati võidi pühapaika hiljem kasutama hakata kui asulat või

vastupidi. Osa Eesti pühapaikadest ongi ilmselt kasutusele võetud kesk- ja uusajal (Valk 2007: 144). Kuivõrd Juuru kihelkonna pühasid allikaid (nagu ka kõiki teisi Eesti allikaid) pole arheoloogiliselt uuritud, tuleb siingi leppida katsega dateerida neid paiku asendianalüüsi põhjal.

Erinevalt matusekohtadest ja varasemast asustusest on Juuru kihelkonnas enamik 13. sajandi alguse seisuga Taani hindamisraamatus mainitud hilisrauaaegsetest küladest maastikul lokaliseeritud (vt Johansen 1933; Mandel 1990; Tvauri 2002 ja 2003; Kivistik 1998; Valk jt 2000; Konsa, Ots 2001, 2003, 2005). Nii on võimalik siin esitada just allikate ja asulakohtade võrdlus (Joonis 2), mille tulemusel võiks hilisrauaaega dateerida kolm esimese rühma allikat ning teisest rühmast Mahtra Hiieallika, mis asub muinasasulakohast *ca* 400 m eemal.

Dateerimisel saab arvesse võtta ka hiie-toponüümika. Nimelt näitab Juuru kihelkonna 11 hiie-nimelise paiga¹² ja asustuse võrdlus, et hiiepaiku ei ole kesk- ja uusajal tekkinud külade lähedal. Küll aga paikneb neid rabades, kuhu võidi käia hilisrauaaegsetest küladest. Juuru kihelkonna pühadest allikatest on hiie-toponüümiga neli allikat. Mahtra Hiieallikas on paaris sealse hilisrauaaegse asulaga, Kadja Terviseallikas paikneb Hiietaguse talu ja külatuumiku vahel. Põllika Iie allika juurde on käidud ilmselt kaugemalt, nii nagu Ulmu allikalegi, mille kaldal kasvavad hiiekased.

Tõnno Jonuks on hiie-nimelised kohad jaganud kahte gruppi: noorema pronksiaja ja vanema rauaaja väliselt imposantsed kohad ning alates keskmisest rauaajast ja eriti nooremal rauaajal kasutusele võetud küladega seotud ja väliselt vähem esilekerkivad paigad (Jonuks 2009: 269, 317). Tundub, et Juuru kihelkonna hiie-nimelised kohad kuuluvad just sellesse hilisemasse rühma. Samas ei saa muidugi välistada, et mõni neist (näiteks Iida urked oma miljöödominantsusega) on olnud kasutusel ka varem.

Seega võiks oletada, et hiljemalt hilisrauaajal on pühaks pidama hakatud kokku seitset Juuru kihelkonna allikat, milleks on Suursilma allikas, Kärttõnu allikas ja Laari allikad, mis kõik külgnevad selgelt hilisrauaaegsete asulatega, ning Ulmu allikas, Mahtra Hiieallikas, Kadja Terviseallikas ja Põllika Iieallikas, mis võiks olla hilisrauaaega dateeritavad hiie-toponüümika tõttu.

Piiriaugu, Vatlaallika ja Purimäe allika puhul ei saa samuti välistada varasemat tuntuust, kuivõrd haldusüksuste piirid võivad olla oluliselt

¹² Võrdlusesse on kaasatud ka teised hiie-nimelised kohad, mitte ainult allikad.

vanemad kui Rootsi-aegsed. Kesk- või uusaegse päritoluga paistavad olevat suurema tõenäosusega Jaluse Silmaaugu, Kuimetsa Tooma allika ning Nunnade kaevu tähendused. Nii saame üsnagi fragmentaarse materjali põhjal öelda, et üle poolte kihelkonna pühadest allikatest tunduvad olevat muinasaegse taustaga, mis näitab ka kogu nähtuse vanust. Samas jäävad kõik need dateerimiskatsed seni ikkagi väga hüpoteetiliseks, kuni on läbi viidud süstemaatilised arheoloogilised uuringud.

VÖRGUSTIK JA HIERARHIA

Teave pühade allikate võrgustikust Juuru kihelkonnas on paremini säilinud Kuimetsa piirkonnas, kus kindlamalt lokaliseeritud pühade allikate vahemaa on 1,5–2,5 km. Sealse kolme naaberküla ja vastavate allikate järgi saab oletada, et igal Taani hindamisraamatus mainitud külal võis olla muinasaja lõpus oma püha allikas, mis oli ühtaegu küla veevõtupaik. Pühakohtade võrgustiku tihedus vastab tollasele asustustihedusele. Kui meenutame, et nii pärimuse, kirjallike allikate kui arheoloogilise teabe järgi on ande toodud ka kaevudesse (Tamla 1985: 136) ja et kaevudes on usutud elavat erinevaid olendeid (Loorits 1951: 217, 228, 246–247, 361), siis võib olla olnud täiesti loomulik, et kaugemate ja teistsuguse tähendusega paikade kõrval on iga küla koduruumiski paiknenud oma püha allikas. Siinkohal on huvitav tähele panna, et muinasasulakohtades paiknevate Suursilma ja Kärttõnu allikate puhul on neis oletatavasti usutud elavat haldjaid, kes on küla ehk inimesi kaitsnud. Suursilma allika juures ilmneb see otsesõnu pärimuses ja Kärttõnu osas laiema katkupärimuse ja toponüümika kontekstis rekonstrueerides. Edaspidi tuleks seega rohkemaarvuliste näidete varal uurida haldjateusu ja asulaallikate suhet.

Kui külatuumikute allikad on hoidnud, toitnud ja tervendanud inimesi igapäevaselt, siis külade lähedal metsiku ja kultuuristatu piirialal paiknevaid hiiekohti paistab olevat külastatud kindlate rituaalide käigus kindlatel sakraalsetel aegadel. Sellised kohad on ühtaegu maastikuliselt eraldatud, piiratud ja piiripealsed, neis ei saa püha transformeeriva olemuse tõttu elada, kuid nende ligiolek on kogukonnale oluline (vt lähemalt Lang 1999). Kui sellistes hiiekohtades käisidki ilmselt peamiselt juuresoleva küla elanikud, siis mõningate kaugemate, enam eraldatud ja ka halduspiiridel paiknevate pühakohtade puhul võime oletada, et seal kohtusid mitme küla inimesed suurematel või spetsiaalsetel tähtpäevadel.

*Joonis 3. Tamsi küla ja Kärntõnu allikas
Rootsi-aegsel kaardil. (EAA.1.2.C-III-23)*

Juuru kihelkonnas tundub selliseks laiema tagamaaga paigaks olevat Ulmu allikas, mille tähtsusele viitab paiknemine piiril, pärimustekstide ja -motiivide sisu ja arvukus ning paiga kuulsus rahvaluule kogumise ajal. Pärimuse sisu järgi on laiemal alal tuntud paik olnud ka Vatlaallikas, samuti Piiriauuk. Selliseid suuremal alal tuntud paiku on ka mujal Eestis (Tamla 1985:127). Juuru kihelkonna naabrusest võiks sellise näitena tuua Rapla Silmaallika, kus käidi jaanipäeviti vett toomas ka naaberkihelkonnadest (RKM II 82, 147/8 (5)).

Nõnda võimegi märgata pühapaikade hierarhiat, millele on viidanud Valter Lang (1999: 74) ja Heiki Valk (2007: 156–161). Selge on see, et Juuru puhul on säärane hierarhia näha rahvaluule kogumise aegse info põhjal – arhiiviteated saavad eelkõige kõnelda ikka enda ajast. Muinasajal võis kihelkonnas olla veel tähtsaid suurema tagamaaga pühakohti, millest pole hilisemal ajal suurt midagi teada. Oletada võib, et kihelkonnakiriku asukoht Juurus koos hilisrauaaegse küla, kalmistu ja pühade puudega võis oluliseks pühapaigaks olla juba muinasajal.

Pühade allikate võrgustikus on täheldatavad teatud printsiibid: hie-
kohad paiknevad külade servaalal või rabas, mitte keset küla; paljud paigad
on halduspiiridel; teatud (haldjapärimusega?) pühad allikad asuvad küla-
tuumikutes; ravikohtadena on toiminud rahvaluule kogumise ajal neist ena-
mik; erinevaid olendeid ja imelisi ilminguid kogetakse mitmel pool; osa pai-
kadest on tuntud suuremal alal. Ilmselt on allikakohti tajutud võrgustikuna:
maastikul liikudes nähakse mitmel pool sarnase olemuse ja funktsioonidega
pühasid kohti. Tegu on samasse kultuurimustrisse kuuluvate paikadega:
usk allikatesse, nende olenditesse ja ravivõimesse on eesti looduskultuurile
üldiselt omased jooned, mis avalduvad iga konkreetse pühapaiga juures
teatud variatsioonidega ja liidavad need paigad nii vaimselt kui füüsiliselt
ühte suuremasse tervikusse. Kuimetsa näitel võib öelda, et allikaid on
ilmselt tajutud ühenduses olevat ka salapärase maa-aluste jõgede kaudu.

ARHIIVIALLIKAD

EKI – Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek

JM – Jüri Metssalu kodune arhiiv

Muinsuskaitseameti arhiiv

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis:

E – Matthias Johann Eiseni rahvaluulekogu

EFA – Eesti folklooriarhiivi rahvaluulekogu

EKRK – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogu

EKS – Eesti Kirjanduse Seltsi rahvaluulekogu

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

ERA, DH – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalhelisalvestuste kogu

ERA, MD – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalsalvestuste kogu minidiskidel

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

Koobas = Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmebaas

(<http://galerii.kirmus.ee/koobas/>)

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis:

EKLA, f 199 – Akadeemilise Ajaloo Seltsi stipendiaatide aruanded

EKLA, f 200 – Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo toimkonna stipendiaatide
aruanded

Rahvusarhiivis:

- EAA.1.2.C-III-20 – *Kuimetz Godz i Jorden Sochn, 1687. a*
EAA.1.2.C-III-23 – *Kuimetz Hoff med nägre Byar i Jorden Sochn, 1687. a*
EAA.1.2.C-III-29 – *Sellie Hoff i Jörden Sochn, 1694. a*
EAA.854.4.252a – *Grenzkarte von den Gütern Kuimetz und Alt-Harm, 19. saj II p*
EAA.854.4.27a leht 114 – *Топографическая 1-верстная карта России. Эстляндск. губ. Ревельск. и Вейсеншт. уезд. Лист 7-31*
EAA.1890 – Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Kuimetsa kogudus, 1896–1919
EAA.2072.5.6 – *Geometrische Delineations Charte von den einer hochern Beprüfung unterworfenen Grenzen der publiquen Guthes Kuimetz mit dem publiquen Guthe Kay und angrenzenden privaten Güthern Attel, Machters, Habbat und Kau, 1795. a*

KIRJANDUS

- Anttonen, Veikko 1992. “Püha” mõiste rahvausundi uurimises. – *Akadeemia*, nr 12, lk 2514–2535.
- Arengukava 2008 = *Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdkonna arengukava 2008–2012*. Tallinn: Kultuuriministeerium (http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/looduslikud_pyhapaigad_arengukava_2008_2012.pdf – 12.06.2009).
- Hiiemäe, Mall 2008a. Veekogudest rahvapärимuses. – *Sõnajalg jaaniööl. (Eesti mõttelugu 73)*. Toim. Siiri Ombler. Tartu: Ilmamaa, lk 414–424.
- Hiiemäe, Mall 2008b. Kes selle lätte ära püretas. – *Sõnajalg jaaniööl. (Eesti mõttelugu 73)*. Toim. Siiri Ombler. Tartu: Ilmamaa, lk 425–432.
- Hiiemäe, Reet 1997. *Eesti katkupärимus. Eesti muistendid. Mütoloogilised haigused I (Monumenta Estoniae antiquae II)*. Tartu: EKI folklooristika osakond, EKM Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Johansen, Paul 1933. *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*. Reval: F. Wassermann; Kopenhagen: H. Hagerup.
- Jonuks, Tõnno 2009. Eesti muinasusund. – *Dissertationes Archaeologiae Universitatis Tartuensis 2*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kindel, Melika 2002. ERA 1938/1939. aasta kohamuistendite võistluskogumine. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20)*. Koost. Mall Hiiemäe, toim. Mall Hiiemäe ja Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 99–111.
- Kivistik, Arne 1998. *Aastail 1989–1998 leitud muistised*. Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis.

- Konsa, Marge; Ots, Mirja 2001. 2000. aastal avastatud muistised. – *Arheoloogilised välitööd Eestis. / Archaeological fieldwork in Estonia 2000*, lk 122–133.
- Konsa, Marge; Ots, Mirja 2003. 2002. aastal avastatud muistised. – *Arheoloogilised välitööd Eestis. / Archaeological fieldwork in Estonia 2002*, lk 230–238.
- Konsa, Marge; Ots, Mirja 2005. 2004. aastal avastatud muistised. – *Arheoloogilised välitööd Eestis. / Archaeological fieldwork in Estonia 2004*, lk 189–196.
- Kultuurimälestiste... 1965 = *Kultuurimälestiste ja looduse kaitsest Rapla rajoonis*. Rapla: Rapla rajooni TSN täitevkomitee.
- Lang, Valter 1999. Kultuurmaastikku luues. – *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, kd 3, nr 1, lk 63–85.
- Lang, Valter 2002. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. – *Keskus, tagamaa, ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. (Muinasaja teadus 11)*. Tallinn-Tartu: Ajaloo Instituut, Tartu Ülikool, lk 125–168.
- Loorits, Oskar 1951. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens II. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 18:2)*. Lund.
- Mandel, Mati (koost.) 1990. *Taani hindamisraamat Harjumaa vanimatest küladest*. Tallinn: Harju Muuseum.
- Metssalu, Jüri 2009a. Välitööd Juuru kihelkonnas. – *Nädaline*, 30.05.2009, lk 13.
- Metssalu, Jüri 2009b. Kohapärimuslikud välitööd Juuru kihelkonnas olid viljakad. – *Nädaline*, 14.11.2009, lk 11.
- Metssalu, Jüri 2010. Sacred Springs of Juuru Parish, North Estonia: Some Notes After the Fieldwork in 2009. – *Water, Borders and Boundaries. 4th Conference on Holy Places in the Baltic Sea Region*. May 6th–8th 2010. Abstracts. Turku: University of Turku, p 11.
- Metssalu, Jüri 2013. Teetähis Juuru kohapärimuse kogumisloos. *Raplamaa Sõnumid*, 09.01.2013, lk 7.
- Rommel, Mari-Ann 1998. *Hiie ase. Hiis eesti rahvapärимuses*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Rommel, Mari-Ann 2001a. *Eesti kohapärimus folkloristliku uurimisainena. Magistritöö*. Käsikiri. Tartu: Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool.
- Rommel, Mari-Ann 2001b. *Rõuge kihelkond. Paigad ja pärimus*. Koost. Mari-Ann Rommel, Terje Potter, Heiki Valk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- Rommel, Mari-Ann 2002. Kohapärimuse digitaliseerimine Eesti Rahvaluule Arhiivis. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule*

- Arhiivi 75. aastapäevaks. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20).*
Koost. Mall Hiimäe, toim. Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 115–132.
- Rommel, Mari-Ann 2014. Veekogud Eesti ja Soome kohapärimuses. – *Muistis, koht ja pärimus II. Pärimus ja paigad. (Muinasaja teadus 26:2).* Koost. ja toim. Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, lk 71–170.
- Rommel, Mari-Ann 2017. *Vennaste ja vete vald. Nabala kohajutud.* Tartu–Nabala: EKM teaduskirjastus, MTÜ Sõmerlased.
- Siikala, Anna-Leena 2004. Kuuluvuspaigad: ajaloo taasloomine. – *Mäetagused*, nr 26, lk 53–68. (<https://www.folklore.ee/tagused/nr26/siikala.pdf>)
- Tamla, Toomas 1985. Kultuslikud allikad Eestis. – *Rahvasuust kirjapane-kuni. Uurimusi rahvaluule proosaloomingust ja kogumisloost. (ENSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 17).* Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 122–146.
- Tamm, Kadri 2002. Statistiline ülevaade kogumisvõistlustest ja folkloris-tide välitöödest. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. (Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 20).* Koost. Mall Hiimäe, toim. Mall Hiimäe, Kanni Labi. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 220–239.
- Tvauri, Andres 2002. *Aruanne arheoloogilistest inspeksioonidest Rapla ja Juuru kihelkondade alal 2001. ja 2002. aasta kevadel.* Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis.
- Tvauri, Andres 2003. *Aruanne arheoloogilistest inspeksioonidest Rapla, Juuru ja Türi kihelkondade alal 2003. aasta 30. aprillil ja 1. mail.* Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti arhiivis.
- Valk, Heiki 2007. Looduslikud pühapaigad kui muistised: arheoloogia vaatenurk. – *Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse. (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised 36).* Toim. Heiki Valk. Tartu: Maavalla Koda, Tartu Ülikool, Õpetatud Eesti Selts, lk 135–170.
- Valk jt 2000 = Valk, Heiki; Konsa, Marge; Vindi, Andres; Mandel, Mati; Tamla, Ülle 2000. 1999. aastal avastatud muistised. – *Arheoloogilised välitööd Eestis. / Archaeological fieldwork in Estonia 1999,* lk 121–127.
- Vilbaste, Gustav 1936. Kodumaa allikaist. – *Loodusevaatleja*, nr 6, lk 161–167.

Summary

JUURU PARISH SACRED SPRINGS

The article provides a survey of the sacred springs of Juuru Parish, northern Estonia, and the collecting context of the archival notes describing them, with the relevant heritage motifs viewed against the broader background. The article discusses, among other things, lore relating to the *hiis*, curing lore, gifts given to springs, spring beings, Christian motifs and the contemporary condition of springs. The topics of the total number of Estonian sacred springs and problems with dating spring locations are discussed; sacred springs are observed on landscape, in the pattern of settlements and in possible hierarchies. In addition, the article discusses lore connected to Ulmu, or Õrde, spring, the spring in Juuru Parish that has the most variable information relating to it.

KEYWORDS: Juuru Parish, landscape, natural sacred sites, place-lore, springs

LISA

ULMU EHK ÕRDE ALLIKAS

Nr 1

Kuimetsa Tamsi külas on hiiekased. Need on sellepärast, et pikne ei teeks seal ümbruses kurja. Nende hiiekaskede ligidal asuvad örte-allikad. Trepid lähevad sealt alla sügavasse. (ERA II 19, 570 (1) < Juuru khk, Kuimetsa v, Kuimetsa k, Kira t < Kaiu v – Rudolf Põldmäe < Mari Klandorf, 75 a (1929))

Nr 2

Õrde allikas.

Kuimetsa ja Juuru valla piiril asub hõbeselge veega allikas. Allikas olnud ennem seitse sülda lai ja seitse pikk. Nüüd on küll osa allikast kinni kasvanud, aga praegugi on ta kõige suurem Kuimetsas. Allikasse vaadates ei paista põhja ja kui kivi allikasse visata, siis on tükk aega näha, kuidas see vajub ja viimaks ära kaob. Allikast voolab jõkke suurt veesoont mööda jääkülm vesi ja muudab ka jõevee jääkülmaks. Allika lähem ümbrus on üsna lage, kuna eemalt teda piiravad kidurad puud. Allikat kutsutakse Õrde allikaks. Ka Hulmu allika nime all tuntakse teda. Hulmu allikaks kutsutakse teda seepärast, et ta Hulmu mäe juures asub. Õrde nime olevat aga allikas saanud järgmiselt: olnud kord põua aasta. Vihma pole sel aastal tilkagi sadanud. Vili kuivanud põldudel ära, kaevud jäänud tühjaks ja jõgedest ning järvedestki kadunud vesi. Rahval olnud suur veepuudus. Otsinud kõik sood ja rabad läbi, aga vett pole kuskilt leitud. Viimaks mindud ka Hulmu allikast vaatama. Kaldalt vaadates paistnud allikas päris kuiv olevat. Rahvas aga arvanud, et põhjas ehk on ometi vett ja lasknud ühe mehe kõiega alla vaatama. Mehele seotud köis ümber kere ja antud kell kätte. Teised lasknud siis mehe alla. Kui mees juba põhja jõudnud, kõlistanud ta kella. Kohe vinnatud ta jälle kõiega välja. Mees rääkinud teistele, et põhjas on vett. Kohe hakatud treppi allikasse ehitama, et vett kätte saada. Ehitajaid tulnud üle kihelkonna kokku ja ehitatud ööd ning päevad. Viimaks saanud trepp valmis. Trepi otsa pandud valvur, kes selle järele vaadanud, et palju inimesi korraga alla ei läheks. Inimesi tulnud mitmest kihelkonnast vett viima. Veetud ka vankritega ja vankri jäljed olevat praegugi veel näha. Nii pääsenud rahvas veehädast. Et aga trepp allikasse ehitatud ja vanarahvas treppi õrdeks kutsunud, hakatud hiljem ka allikat Õrde allikaks kutsuma. Trepp olevat praegugi allikas, ainult sammal olevat talle pääle kasvanud ja ei paistvat välja. (ERA II 224, 605/8 (4) < Juuru khk, Kuimetsa v < Kose khk, Triigi v, Ojasoo k, Hoostevõhma t – Helju Urke, Kuimetsa algkooli õpil., snd 1926 < Jakob Greim (1939))

Nr 3

Õrde allikas.

Keila jõgi saab alguse Kuimetsa soodes asuvast järvest. Jõe ümbritsevad suurte veekogudega allikad, mis pidada olema arvamata sügavad. Üks suurematest allikatest kannab nime Õrde allikas. Õrde allikaga on seoses palju vanaaegseid omapäraseid sündmusi ja jutte, mida rahvasuu on edasi kannud põlvest põlve.

Allikas olevat nii sügav, et ühel kuival suvel, kui kuskilt vett ei saadud, Õrde allikas olnud siiski vesi. Keegi ema läinud säält lapsele juua tooma. Pikk tamme-puust trepp viinud alla sügavikku. Vesi olnud sügaval ja palju läinud naisel selle toomisega aega. Kui ta veega tagasi jõudis, olnud laps jänusse surnud. Selge ilmaga paistvat allika sügavas vees midagi läikivat. See olevat kullakast, mis vanal arvamata ajal allikasse lastud. Rahvasuu räägib, et kui seitse paari härgi panna vedama, siis tulevat kast välja, aga ainukesel tingimusel, et selle toiminguga ei tohi keegi kuradi nime nimetada. Kuimetsa mõisa parun saanud sellest kullaloost teada. Kullapalavik hakanud vanale parunile pähe. Võtnud siis seitse paari härgi ühes. Pääle selle veel kiltrid, kupjad ja aidamehed. Ühisel nõul ja jõul mindud kulda välja tooma. Pikad tugevad ketid lastud kullakastile ümber ja seitse paari härgi pandud vedama. Pikkamööda tõusnud kullakast tugevate härgade jõul. Paruni rõõmul polnud piiri, kui pika vaeva peale kullakast tulnud nähtavale. Suures rõõmuhoos unustanud parun vande ja hüüdnud: "Käes ta kurat ongi!" Kuid sel hetkel murdunud tugevad ketid ja suure mürinaga vajunud kullakast kalda äärelt allikasse tagasi ja langenud nii sügavale, et pääle selle ei ole ükski abinõu ulatanud kullakastini. Ilusa selge ilmaga nähakse veel praegu allika sügavuses kristallselges vees kulla läiget. Pääle selle olevat veel allika sügavuses kaks kirikukella, sest nende kuminat olevat vahest kuulda. Kelli saada säält põhjast kätte rahvajutte järgi sel teel, et vedama panna kaks kaksikut musta härga.

Praegu elavad Õrde allikas kallid veeloomad: saarmad. Vanad kavalad kütid ootavad selgetel öödel head juhust, et kallist looma tabada. Kuid saarmas on tark. Ta laseb end kaua oodata. Oma pikkadel igavatel ootetundidel mõtlevad vanad kütid kullakastist ja kuulavad kellade kuminat. Siis jutustavad neid jutte vaiksetel õhtutundidel noortele tulevastele põlvedele. (ERA II 165, 383/5 (8) < Juuru khk, Kuimetsa v – Leevi Urke, Juuru täienduskooli õpil., 17 a < rahvasuust (1937))

Nr 4

Õrde allikas.

Juuru ja Kuimetsa valla piiril asub hää selge veega allikas. Räägitakse, et muiste olnud kord suur veepuudus. Selle veepuuduse ajal käinud siis seitse kihelkonda säält allikast vett toomas. Allikas olnud ka üsna vähe vett, sellepärast ehitatud ühel nõul ja jõul allika põhja tamme-puust trepp. Sellest saadik kutsutakse teda ka Õrde allikaks.

Kord läinud üks naine palava suvepäevaga ühes lapsega vett tooma. Kui eit allikast läinud vett tooma, surnud laps kaldale oodates ära, sest vee toomine viitnud väga palju aega. Allika ääres seisnud üks vaht, et mitte kaks inimest korraga

allikasse ei lähe. Vahil olnud kell käes. Kui ta kaldal kella kõlistanud, pidanud inimene välja tulema, et teine saaks uuesti allikasse minna. Veel praegugi olevat säält kaldalt trepp näha, kuid olnuvat sammeldanud. Veel praegugi lähevad mitmed vankrijäljed allika juurest lahku ja allikasse läheb suur jalgte. Örde allikast käidud ka veel arstimiseks vett toomas. Kui lapsel olnud silmad haiged, käidud siis sealt vett viimas. (ERA II 224, 541/3 (7) < Juuru khk, Kuimetsa v, Kuimetsa k, Vikerkaare t – Ölme Põlluste, Kuimetsa algkooli õpil., 12 a < isa, Mihkel Põlluste, 64 a (1939))

Nr 5

Meil on siin Örde allikas. Räägitakse, et seal olevat raudtrepid põhjas olnd. Seal sees olnd linn. Kord olnd inimesed heinamaal. Olevat nii kuiv suvi olnd, et vett kusagilt saada polnd. Ema läind lapsele vett tooma. Laps surnd ära vahepeal. Nii sügav oli see allikas. (EKRK I 37, 450/1 (10) < Juuru khk, Juuru v – Ene Oja < Hilda Tammsoo (end Tamber), 59 a (1961))

Nr 6

Örte allikas, see on nihukene, et see kuivaks ei jää kunagi. Kord oli olnud üks vana-aasta õhta ja poolteist kilomeetrit hobuserivi old pikk, mis vett vedasid sealt. Kaiu käis ka toomas sealt. Sealt olid suured trepid alla läind.

Nüüd üks oli tahnd ka minna vaatama, vanast oli seal käind, aga see allikas oli nii metsa ja võsasse kasvanud ja vihmane olnd ka, et ta ei ole hakanud sinna minema. (RKM II 401, 507 (15) < Juuru khk, Oraniku k – Mall Hiimäe < Kustas Kruus (Tedre Kustas), 71 a (1987))

JALUSE SILMAAUK

Nr 7

Juuru kihelkonnas Järlepa vallas Kunila talu piiril asub nii nimetatud Silmaauk. Üle augu käis purre, kolm palki kõrvuti ja lasipuud kõrval. Ennevanasti olla sinna uppunud paar härgi ja mõisa vaim (tüdruk). Härjad on olnud värvilt punased. Aeg-ajalt peab see vaim ja härjad välja tulema ja ehaajal mõisa põllul kündma. Kui aga mõni inimene ligi läheb, siis kaovad nad jälle ära Silmaauku. Vanarahvas kartis seda auku ja hirmutasid sellega oma lapsi. Praegugi on see auk alles ning kannab Silma-augu nime. (ERA II 219, 371/3 (1) < Tapa l < Juuru khk, Järlepa v, Kunila k, Männiku t – Heino Kunila, Tapa algkooli õpil., snd 1924 < Pauline Kunila, 54 a (1939))

MAHTRA HIIEALLIKAS

Nr 8

Mahtras on kaks hiiemetsa. Üks on mõisa maal, teine valla piirides. Esimeses kasvavad sanglepad, teisel muidu väiksed kadakad ja kase-sakid. (ERA II 19, 571 (3) < Juuru khk, Juuru v, Härgla as (Kalda k), Kalda t < Juuru khk, Mahtra k – Rudolf Põldmäe < Toomas Ebarik, 77 a (1929))

VATLAALLIKAS

Nr 9

Vatlahallikas.

Nimetud hallikas on Purila mõisast Tallinna poole mineva maantee ääres, – 1 ½ versta mõisast kaugel, ja paarkümmend sammu teeäärest pahemad kätt kõrvas, heinamaa sees. Hallikast pidavad kohane rahvas nõiduse või nõiavaimude kohaks – olla ju ennemuiste alati viirastusi ja naistekujulisi vaimusi öösetel seal hallikal nähtud, kes endid seal pesenud ja kaeblikkusi laulusid olla laulnud. Aga hallika vesi olla veel tänapäev hea rohi kõigi haiguste vastu. Seda viidakse poolkates ja salamahti ikka päeva ajal pudelitega ümberkaudu kodu. Olla hea silmarohi, ka sisse juua kõhu- ja rinnarohi. Paarikümne versta peal leidub pudelis pereema kirstus ehk kambri kapikeses kuulust ja aukartlikku “Vatlahalliku” vett. Kohane rahvas aga ei tea, kust selle hallika nimi on saadud, sest sarnast nime ei leidu seal, ei talu ega maakohtade järele ühtegi nimetama. Teekäijad, kes seda nimetud hallikad teadvad, lasevad ööaegu sealt mööda käies vanu juttusi hallika üle, omal ikka külmavärinad üle keha käia. Silmad Seli poole pöördes, astuvad kiirest sealt mööda. “Pärast aga näen vaimu!” (EKS 37, 35 (15) < Juuru khk, Purila v – Hans Kanketer < H. Valdi (1906))

PIIRIAUK

Nr 10

Piiriauxk.

Vanast hallist ajast juba teadsivad siit ümberkaudu rahvas üht “piiriauxku”, mis kui hea abialtar kõigi aiguste vastu oli, mis maast saadud haigused olivad, nii kui “maa-alused”, “paised”, “koeranaelad” jm. – Kaugelt 30–40 versta pealt ümberkaudu käisivad vanad eided siin haigusi tohterdamas. Seia tuldi ikka veikese kibuh ehk kapakesega, mille sees oli sütevesi, millega haiget oli pestud. Sütevee sees oli

ikka kolm puusütt, oli ka kaabitud hõbeda ja vaskrahade küllest terasi vee sisse. Vesi sai siia auku sütega valatud, ka sai üks vana vaskrahakopikas seia pandud. Selle kopika külge pidi haigus jaema. – Usuti väga kindlasti, et abi tuleb ikka “piiriaugust”. – Auk on praegu veel nähtav, Purila mõisa pärast oleva samanimelise kõrtsu väljal, vana Rõa aida ukse kohal. Praegu leidub sealt vanu vaskrahasi. Ja veelgi toovad “ahutajad” sinna ohvrise – ehk küll ise ümber vaatavad, et teised ei piaks nägema nende tohterduse tööd. (EKS 37, 31 (6) < Juuru khk, Purila v – Hans Kanketer (1906))

Nr 11

Purilas Lohu piiril olnud üks auk, sinna olnd tassitud kõiki asju. See pidi kõiki hädasid parandama. (RKM II 403, 163 (7) < Juuru khk, Lõiuse k – Eda Kalmre < Oskar Jõgisaar, 86 a (1987))

KADJA TERVISEALLIKAS

Nr 12

Siin Kadjas (Harjumaal?) olla ikke suur Terviseallikas, kus käidud ikke aiguste vastu rohtu otsimas. Silmaaigused ja mis kõik pidi ära arstima. (ERA II 24, 137 (7) < Türi khk, Väätsa v, Lõõla k, Kummissaare t – Richard Viidebaum < Toomas Simson, 76 a (1930))

Nr 13

Ülo Rooben Kadja Terviseallikast.

Edasi üritasime Vahuri jutule saada, aga teda ei olnud kodus. Suundusime järgmise taluni, kus elas Ülo Rooben. Disk jäi sisse lülitamata, kuna ta oli algul väga tõre. Siiski oli päriselanik ja teadis vanadest talukohtadest ja ühest allikast ja Sibula- ning Hirmumäest. Terviseallikat mainis ta kõige esimesena – et ravib 99 haigust. Lähemale küsimisele vastas, et ehk kärntõve ja muud, mis naha pinnal. Küllap ikka joodi ka. Eks seal mingid kasulikud mineraalid olid. Allikas oli ilus. Kees ka. Hiljem kolhoosi loomad tallasid kinni. (EFA I 95, 90 < Juuru khk, Kadja k, Vanatoa t – Jaak-Albert Metsoja < Ülo Rooben, snd 1934 (2004))

Nr 14

LAH: Aga mõnda allikat siin lähedal, mis olevat ka erilise nimega või erilise võimega või?

HÕ: See Allika allik on siin. Sääl loobiti raha sisse ja... öeldi, et kui sääl pesed, siis... ma ei saa rääkida...

LAH: Saab tervist või?

HÕ: Jah.

JAM: Mhmh.

LAH: Et nagu tervise allikas?

HÕ: Jah.

JAM: Mis seal siis raviti, mis haigusi?

HÕ: Vat ma ei tea ka.

JAM: Ahah. Kas toodi seda vett koju ka või? Allika vett.

HÕ: Ma ei tea seda.

JAM: Ahah.

/---/

HÕ: Mina olen seal käind küll. See õde oli lüpsja ja siis me käisime teda lüpsmas aitas ja siis käisime seal allika juures.

JAM: Aga mõne haigusega või niimoodi ei ole käinud, et abi saamas seal?

HÕ: Oota, see oli... õetütar, temal olid need punnid pial, need suhkru... eh...ei olnud suhkurt saada ja sellepärast tal tulid need piima punnid ja valku sai palju ja siis tal Leeni käis seal, minu õde, ja siis käis sialt neid vett toomas...

VN: Allikast vä?

HÕ: Jah.

VN: Ma rääkisin, et midagi selle allikaga oli, et keegi oli kunagi vist rahasi ka sinna sisse loopind.

HÕ: Jaa, olid küll rahad seal sees.

JAM: Olid siis ka veel jah?

HÕ: Jaa. Jah.

LAH: Kas sai abi ka sealt allikast?

HÕ: No ma ei tea. Ma olin ka noor ju.

JAM: Ahah, aga läksid punnid ära lõpuks tal või?

HÕ: No, ta... valku oli palju, seepärast tulid need... suhkurt ei old saada.

LAH: Mhmh.

HÕ: Ja sellepärast löid need punnid.

LAH: Mhmh.

JAM: Mhmh.

LAH: Selge.

JAM: Ja käis siin veel külarahvas keegi abi otsimas allikalt?

HÕ: Vat ma seda ei tea.

JAM: Ahah. A oma peres ei old rohkem vaja?

HÕ: Ei, minu teada ei ole.

JAM: Ahah, ahah.

VN: Sinu ema rääkis, et käidi seal ennem vanasti.

(ERA, MD 465 (2) ja ERA, MD 465 (14) < Juuru khk, Kadja k, Västra t – Leila Allikas-Hallikas; Jaak-Albert Metsoja < Vahur Niinemets; Helmi Õllek, snd 1926, Vahuri ema (2004))

PÕLLIKA IIE ALLIKAS

Nr 15

Iie allikas. On siin soo sees üks allikas, aga see on juba Põllika jaos, Harjumaa sees (Põllika maas, Vahastu piiri lähedal). (ERA II 24, 407 (1) < Türi khk, Vahastu v, Päre k, Soome t – Richard Viidebaum < mitmelt isikult (1930))

TOOMA TALU ALLIKAS

Nr 16

Tooma talu ligidal on allikas. Sinna visatud raha, et haigustest lahti saada. Praeguse peremehe isa olla raha välja võtnud ja palju paiseid saanud. Neisse ta ollagi surnud. (ERA II 223, 594/5 (25) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Urke t – Valve Rohumaa, Tallinna IV Progümnaasiumi õpil., snd 1921 < ema ristiisa Tõnu Ibram, 62 a (1939))

LOKALISEERIMATU TEADE ALLIKAST KUIMETSAS

Nr 17

Maa-alused hakkavad maast. Kuimetsas on allikas, kuhu viidi raha, kui taheti maa-alustest lahti saada. Tõi aga keegi raha ära sealt allikast, siis maa-alused hakkasid selle inimese külge. (ERA II 19, 519 (6) < Juuru khk, Kuimetsa v, Kuimetsa k, Kira t < Kaiu v – Rudolf Põldmäe < Mari Klandorf, 75 a (1929))

KUIMETSA SUURSILMA ALLIKAS

Nr 18

/---/ Üks rahva poolt väga tuntud allikas on Suuresilma allikas. Seda allikat peeti pühaks ja käidi seal ohverdamas oma iga-aastasest saagist veehaldjale, et teisel aastal kasvaks parem vili. Peatahtsus oli selles, et arvati Kuimetsa jõe haldjat elavat Suursilma allikas, mis on jõe ääres. Sellest arvati siis, et haldjas hoiab suplejaid hukkumast. Suur tähtsus on veel Suursilma allikal selles, et sääl käidi

toomas omale tervismuda, mida pandi pääle, kui oli mõnes kehaliikmes palavik. Kuid suurem mõju olnud siis veel, kui sinna kalleid esemeid visati.

Seda jutustas minule Tõnu Iibram, kes on praegu 60 a vana. Teda olla ka kord poisikesepõlves kästnud minna tooma ühele vanakesele seda tervisemuda. Talle antud siis kaasa ühte ja teist väärtuslikku, mida ta enam ei mäletavat. (ERA II 165, 381/2 (7) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Kuimetsa vndk – Leevi Urke, Juuru Täienduskooli õpil., 17 a < Tõnu Iibram, 60 a (1937))

Nr 19

Prullagu talu juures on Suursilma allikas. Sinna viidud ka kõiksuguseid andeid ja toodud sealt tervekstegevast muda ja vett. (ERA II 223, 595 (27) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Urke t – Valve Rohumaa, Tallinna IV Progümnaasiumi õpil., snd 1921 < ema ristiisa Tõnu Iibram, 62 a (1939))

NUNNADE KAEV

Nr 20

Pääle Ōrde allika tuleb veel palju ja palju allikaid Kuimetsas ette, mis on mitmesuguste tähtsustega, nagu näiteks veel Nunnade kaev. See on ka allikas, mis asub Kuimetsa külas Kamara talu karjakoplis. Säält käinud nunnad toomas omale puhast vett ja selle veega oli õnnistatud õndsaid. /---/ (ERA II 165, 381/2 (7) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Kuimetsa vndk – Leevi Urke, Juuru Täienduskooli õpil., 17 a < Tõnu Iibram, 60 a (1937))

Nr 21

/---/ Kuimetsa Kloostri saadetud Piiritalt karistuse aluseid nunni. Neid koheldud siin õige valjult ja piinatud. Ühel nunnal õnnestunu kord põgeneda, kuid saadud kohe jälile. Kloostri surnuaia lähedal asunud allikas, mis asub nüüd Kamara talu põllul. Ta on juba osalt kuivanud. Selle allika juures piiranud nunna jälgijad, kuid noor nunn arvanud heaks ennem minna vabasurma kui tagasi kloostri. Ta leiti uppunult allikast. Hiljem selgunud, et põgeneja on süütu. Siis tarvitatud allikavett püha veena ja hakatud allikat hüüdma Nunnade kaevuks, milline nimi on säilinud veel tänapäevani. Veel on tarvitanud esimesed veneusulised nunnade kaevu endi ristimiseks. (ERA II 224, 597/9 (3) < Juuru khk, Kuimetsa v, Asunduse k, Ida t – Helju Urke, Kuimetsa algkooli õpil., snd 1926 < Tõnu Hiibram, 62 a (1939))

KÄRTTÖNU ALLIKAS

Nr 22

Ida oja, mis algab Vaopere soodest ja rabadest, jookseb Ida talu juures maa alla, mis sääb aruneb oma korda kaheks haruks. Üks neist voolab välja Kuimetsa mõisa juurde Jäävandi ja teine Tamsi küla juures Kärttõnu talu juures. Sääb madal-mikus on allikas, mille kaldal on ümarik kungas. Rahvasuus on levinud jutt, et vanal ajal, kui möllas Eestis suur katk, teinud ta ka Tamsis oma puhastustööd ja jätnud elama ainult kaks vanatüdrukut, Kärt-Tõnu Malle ja Künimaa Kaie. Ise hüpanud siis allika künkal ühelt jalalt teisele ja laulnud: "Kärdi Mall elab ja Künimaa Kai magab!" Nii jorutanud ja hüpanud ta sääb neid sõnu, olles uhke oma tööle. (ERA II 165, 379/80 (6) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Kuimetsa vndk – Leevi Urke, Juuru Täienduskooli õpil., 17 a < Tõnu Iibram, 60 a (1937))

Nr 23

Kärdi ja Künimaa talud on Tamsi külas. Samas külas on ka Kärttõnu talu. Kärttõnu koplis on allikas. See olla katkude allikas. Sinna viidud raha, soola, leiba, hõbedat ja muud. Allikast tuleb välja Kõka jõgi. Kõka nimetus on tulnud sõnast "katk". (ERA II 223, 596 (29) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Urke t – Valve Rohumaa, Tallinna IV Progümnaasiumi õpil., snd 1921 < ema ristiisa Tõnu Iibram, 62 a (1939))

Nr 24

Kärdi künkal olnud kaks katku. Kärdi kungas on Kärdi talu väravas. Katkud tantsinud seal ikke edasi-tagasi. Üks olnud noor katk, teine vana. Künimaa talus olnud kasunaine Mall ja Kärdil lesknaine Kai. Katkude vahel tulnud vaielus, kumb kumbagisse talusse läheb. Öö olnud. Kõik inimesed peale Kaie olla maganud, ka Künimaa Mall maganud. Kärdi Kai olnud virk ja terane. Katkud tantsinud, hüpanud ja hüüdnud: "Künimaa Mall magab, Kärdi Kai üleval. Künimaa Mall magab, Kärdi Kai üleval." lõpuks läinud üks ühte ja teine teise talusse. Katkud pistnud külge (torkinud) magajaile ja kõik magajad surnud ära. Kärdi Kai jäänud elama. Temast võrsunud ümbruskonna rahvas. (ERA II 223, 595/6 (28) < Juuru khk, Kuimetsa v, Vaopere k, Urke t – Valve Rohumaa, Tallinna IV Progümnaasiumi õpil., snd 1921 < ema ristiisa Tõnu Iibram, 62 a (1939))

Nr 25

Katku tants.

Vanal ajal, kui möllas Eestis suur katk, siis teinud ta ka Kuimetsa vallas Tamsi külas tubli töö, välja arvatud kaks vanatüdrukut, nendest pole katk jägu saanud. Siis tantsinud katk Kärttõnu talu juures ümaral mäekünkal nende kahe auks,

hüpates ühelt jalalt teisele ja jorutades nende nimesid. Siis kadunud ta Tamsist. (ERA II 224, 603 (1) < Juuru khk, Kuimetsa v < Kose khk, Triigi v, Ojasoo k, Hoostevõhma t – Helju Urke, Kuimetsa algkooli õpil., snd 1926 < Jakob Greim (1939))

PURIMÄE ALLIKAS

Nr 26

Ürgmets.

Purimäe (Kuimetsa vallas) taga asunud ürgmets. Ürgmets olnud väga paks, säääl asunud väga palju hunte ja karusid. Hunte olnud väga palju. Kord läinud üks naine seapõrsastega metsa äärest läbi, põrsad karjunud kastis ning hundid jooksnud rekke põrsaste kallale. Perenaine pole muidu huntidest lahti saanud, ta teinud rekke tule, nii jooksnud hundid metsa.

Keset metsa jooksnud jõgi läbi, kus sees olnud palju kalu. Inimesed käinud säält kalu püüdmast. Kord olnud mehed kalal ja näinud metsast tuld. Tulele lähenedes kadunud tuli ja tuul hulgunud meeste kõrvus. Säält ära tulles paistnud jällegi tuli ja tuul pole ka enam hulgunud. Nii olid mehed mitu korda proovinud. Seda nähet arvatud olema meheks, kes elanud üksinda ürgmetsas.

Jõeääres asunud allikas, allikas olnud väga väike, allikas olnud hää selge vesi. Neiud, kes tahtnud omale ilusaid juukseid, käinud säält allikast omale pääle äikese vihma vett toomas ning pesnud siis selle veega. Jõesäng on säilinud vististi tänapäevani ja võib olla ehk on veel see allikaski alles.

Metsast puude kände juurides olnud säääl väga palju mände ja kuuski. (ERA II 224, 537/8 (4) < Juuru khk, Kuimetsa v, Kuimetsa k, Vikerkaare t < Käomäe t. – Õilme Põlluste, Kuimetsa algkooli õpil., snd 1924 < ema, Maali Põlluste, 47 a (1939))